

VITALE STAD

VAKBLAD VOOR STEDELIJKE VERNIEUWING EN LEEFBAARHEID

JAARGANG 6 DECEMBER 2002

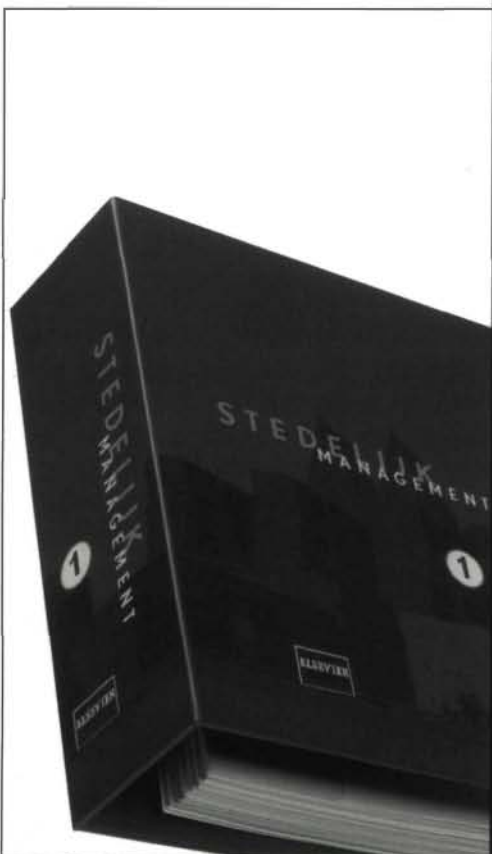
10

Stad en land

02/73

ELSEVIER

Overheid

Handboek Stedelijk management

losbladig in 2 banden

ISBN 90 5749 884 7

Prijs hoofdwerk met abonnement

€ 109,- inclusief btw, excl.
verzendkosten.

paginaprijs aanvullingen € 0,38 excl.
btw en verzendkosten.

Prijs- en productwijzigingen
voorbehouden.

Ook verkrijgbaar via de boekhandel.

NIEUW – Tijdelijk 25% introductiekorting

Handboek Stedelijk management

Dit nieuwe losbladige handboek behandelt alle aspecten van stedelijk management. Naast juridische, financiële en bestuurlijke kaders komen onder meer stedelijk programmeren, citymarketing en herstructurering aan de orde. Maar ook actuele thema's als leefbaarheid, veiligheid, werkgelegenheid en gezondheid krijgen aandacht. Voorbeelden uit de praktijk van Europees tot wijk-, buurt- en complexniveau maken het handboek compleet.

Het Handboek Stedelijk management is een vraagbaak voor beleidsmedewerkers van afdelingen Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening en Welzijn bij middelgrote en grote gemeenten en provinciale overheden. Maar ook als beleidsmedewerker bij een woningbouwvereniging, adviseur op het gebied van stedenbouw of planoloog doet u uw voordeel met de informatie in het handboek.

Tijdelijk 25% introductiekorting

Bestelt u het nieuwe Handboek Stedelijk management vóór 1 januari 2003 dan ontvangt u ter introductie 25% korting. U betaalt u dan slechts € 81,75 in plaats van € 109,-.

14 dagen vrijblijvend op zicht:

fax: (070) 441 59 16

e-mail: overheid@reedbusiness.nl

internet: www.elsevierruimtelijkeordening.nl

ELSEVIER

Overheid

4
Van de redactie

5
Column
Marie-Louise van Kleef

6
Parels voor de stedelijke
economie
Dick van Duijn

24
Pat-stellen
Henk Gossink en
Paul van Soomeren

26
Vakliteratuur
Theo Hagendoorn

28
Drie maal differentiëren
Gerben Helleman en
Vincent Smit

31
Nieuws en agenda
Met medewerking van KEI

32
Colofon

10

Groene vingers in de stad

Kees Neefjes

'Wij houden ons niet alleen bezig met natuurgebieden, maar ook met "groene vingers" in stedelijke gebieden,' zegt Kees Vriesman, directeur van Staatsbosbeheer. 'Groen verhoogt de kwaliteit van rood.'

14

't Komp veur mekaar

Jan van der Bij

In vijftien kleine kernen in de gemeente Midden-Drenthe is activerend leefklimaatonderzoek verricht. Dat heeft talloze ideeën en initiatieven opgeleverd en de sociale samenhang in die kernen versterkt.

17

Niet veranton- pieken maar vitaliseren

Carlinde Adriaanse

Het Rijk, de provincies en de gemeenten willen gezamenlijk de vitalisering van het platteland aanpakken. In dertien pilotgebieden zijn goede ervaringen opgedaan.

20

Stedelijke vernieuwing kan veel leren van plattelands- vernieuwing

Eisse Kalk

Steden kunnen leren van ervaringen op het platteland met bewonersparticipatie, de voorwaardenscheppende rol van de overheid en de actieve rol van gemeenteraadsleden.

22

Stad en land in één beweging

George de Kam

De gangbare visies op de samenhang tussen stad en land voldoen niet meer. Er moet gedecentraliseerd worden en er moeten publieke kwaliteitscriteria komen.

van de redactie

De belangstelling die er op dit moment alom bestaat voor een discussie over normen en waarden geeft mij een *déjà vu* van het begin van de jaren negentig, toen het begrip

sociale vernieuwing werd geïntroduceerd. Want waar ging het bij sociale vernieuwing ook weer om? Ik citeer uit een artikel dat ik in 1994 schreef: 'Met sociale vernieuwing wordt gewerkt aan een samenleving waarin zelfstandigheid en solidariteit, recht en plicht, individuele vrijheid en betrokkenheid, eigenbelang en rechtvaardigheid op elkaar betrokken zijn. Aldus een formulering van Van Kemenade. Sociale vernieuwing is een kritiek op de uit zijn krachten gegroeide sociale verzorgingsstaat, die de overheid naar de burgers toe het aura gaf van: houdt u zich er maar buiten, wij lossen de problemen wel voor u op, wij regelen de zaakjes wel. Die houding heeft er toe geleid dat mensen te afhankelijk van de overheid zijn gemaakt en vaak ook te gemakzuchtig werden. Alles wordt voor je georganiseerd: je ziektekosten worden voor je betaald, de stadsreiniging veegt je stoep, bemoei je niet met je eigen burenruzie – laat staan met een inbraak bij je burens – want daar hebben we de politie voor.'

Voor de PvdA kwam sociale vernieuwing voort uit zorg om de tweedeling in de samenleving. Voor het CDA stond de vrees voor het uiteenvallen van de samenleving voorop. Men kon zich voegen in een sociale-vernieuwingsconcept dat stond voor het werken aan een verantwoordelijke samenleving. De coalitiepartijen vonden elkaar in 1990 op de noemer van achterstandsbeleid. De economische recessie in de periode voor 1990 had vele mensen buiten het arbeidsproces geplaatst, en het verder uit elkaar vallen van sociale verbanden bracht het gevaar van sociale uitsluiting en isolatie met zich mee. Via de sociale vernieuwing moest dit proces van sociale uitsluiting een halt worden toegevoerd en dienden de achtergeblevenen weer bij de samenleving te worden betrokken.'

Sociale vernieuwing als sociaal-culturele beweging heeft niet de politieke power gekregen die nodig was om de strijd aan te binden met de achteroverleun- en gedoogcultuur en om mensen te stimuleren hun lot zo veel mogelijk in eigen hand te nemen. Het hele verhaal van het in balans brengen van rechten en plichten en van zelfontplooiing – gekoppeld aan je tegelijkertijd verantwoordelijk weten voor het geheel – is al snel verdwenen achter pragmatiek van scholingstrajecten en Melkertbanen. Paars I vond sociale vernieuwing als concept te mager en verbond het met fysieke en economische vernieuwing tot stedelijke vernieuwing, waardoor de vereiste sociaal-culturele discussie nog verder achter de horizon verdween. En dit proces werd voortgezet onder Paars II toen stedelijke vernieuwing weer veranderde in Grotesteden- en Integratiebeleid.

Zijn we nu dan eindelijk zover om het begrip sociale vernieuwing – naar zijn oorspronkelijke betekenis – uit de kast te halen en er politieke power en continuïteit aan te verbinden? Wellicht een overweging onder de kerstboom waard. Ik wens u namens de redactie een goede kerst en meer onderlinge vriendelijkheid in het nieuwe jaar.

TINEKE VAN DEN KLINKENBERG

t.v.d.klinkenberg@planet.nl

Realisme en daadkracht

Veel kans om daadkracht te tonen hebben Balkende en zijn ploeg niet gehad. Zelf kreeg ik het gevoel dat de kabinetsvoornemens op het gebied van stedelijke vernieuwing weinig recht deden aan de stembusuitslag van 15 mei. De massale onvrede van kiezers in de naoorlogse wijken van onze steden kun je moeilijk uitleggen als een pleidooi om flink te korten op het investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing (ISV). Nu we in januari opnieuw naar de stembus gaan, grijp ik mijn kans om nog eens te pleiten voor een ruimhartiger volkshuisvestingsbeleid. Een beleid dat recht doet aan de problematiek van de stedelijke vernieuwing en aan de verwachtingen van burgers.

Technisch gesproken kunnen veel van de huizen in de naoorlogse wijken van Utrecht nog jaren mee. Ook met de ruimtelijke opzet in wijken als Hoograven, Kanaleneiland en Overvecht is niet eens zoveel mis. Wat zich wrekt is de eenzijdig samengestelde woningvoorraad van vaak goedkope huurwoningen. Bewoners met middeninkomens verlaten massaal deze wijken nu ze de kans krijgen om een grotere nieuwbouwwoning te kopen in Leidsche Rijn. De achtergelaten huurwoningen worden voornamelijk betrokken door lage inkomensgroepen, vaak met zeer uiteenlopende etnische achtergronden. De snelle transformatie van deze naoorlogse wijken ondermijnt het sociaal en economisch draagvlak. Er ontstaan spanningen, die tot uiting komen in het onderwijs, in het welzijnswerk, in de roep om meer politieke en op de spreken van huisartsen.

Om woonconsumenten in hun eigen wijk meer keuzemogelijkheden te bieden, hebben gemeente en corporaties in het zogeheten DUO-akkoord contractueel vastgelegde afspraken gemaakt over een uitgebalanceerd pakket maatregelen. Zo verkopen de Utrechtse corporaties in vijf naoorlogse wijken een

deel van hun bezit gedurende een looptijd van vijftien jaar. Terwijl zij in het nieuwe stadsdeel Leidsche Rijn juist sociale huurwoningen gaan bouwen. Doel van deze mega-operatie is een evenwichtiger spreiding van de woningvoorraad. Het gaat om integratie in plaats van segregatie van verschillende inkomensgroepen en woonmilieus.

In principe is uitvoering van dit DUO-akkoord niet afhankelijk van rijksgeld. Toch kan een rijksbijdrage absoluut niet gemist worden. Stedelijke vernieuwing draait immers om meer dan investeren in stenen. Net als het rijk staan we voor een integrale aanpak: ruimte voor kinderen, voorzieningen voor ouderen, veiligheid op straat, verbetering van onderwijs, de verkeersinfrastructuur etc. Vernieuwing van bestaande wijken is dan ook bijzonder ingewikkeld. Het is passen en meten om wonen, groen, openbare ruimte en voorzieningen op een verantwoorde manier in elkaar te schuiven. In dat proces zijn smeermiddelen nodig om stagnatie voor te zijn. Om te voorkomen dat alleen geoptimaliseerde – dat wil zeggen uitgeklee – plannen het halen. Daarom mag de voor 2004 aangekondigde beperking van het ISV niet doorgaan.

Wat we als stad ook van een nieuw kabinet willen vragen, is realisme. Stedelijke vernieuwing doe je niet alleen vóór bewoners, maar vooral ook mét bewoners. Mijn indruk is dat in Haagse burelen veel te weinig aandacht bestaat voor de proceskant van de herstructurering. Investeren in betrokkenheid van burgers loont, dat laten vrijwel alle succesvolle stedelijke vernieuwingsprojecten zien. Meer realisme is ook nodig in de opgaven die het rijk aan gemeenten en corporaties oplegt. Percentages te bouwen koop- en huurwoningen en aantallen te verkopen huurwoningen hebben vaak weinig meer met de werkelijkheid te maken. Realisme en daadkracht bij de aanpak van stedelijke vernieuwing, dat is wat ik verwacht van een nieuw kabinet.

Marie-Louise van Kleef, wethouder Ruimtelijke Ordeningen
Wonen van de stad Utrecht voor de PvdA

Parels voor de stedelijke economie

DICK VAN DUIJN

Kenniseconomie stelt eisen aan het economisch beleid van gemeenten

Grote en middelgrote steden voeren economisch beleid om de welvaart en het welzijn van hun inwoners te verbeteren. Meestal is dit beleid gericht op kansrijke en groeiende sectoren, zoals de zakelijke dienstverlening en de informatie- en communicatietechnologie (ICT). Maar bij de huidige economische malaise wordt de te verdelen koek steeds kleiner. Bovendien is in de economie een ingrijpend herstructureringsproces aan de gang door de overschakeling naar kennisintensieve producten. Het is deze kenniseconomie die hoge eisen stelt aan het stedelijk leefklimaat en vooral ook aan het ondernemersklimaat. Den Haag heeft geen industrie en moet het hebben van de dienstverlening, in Tilburg is de situatie bijna omgekeerd. Op wat voor soort bedrijven richten deze steden zich en met welke instrumenten? Hoe zit het met hun concurrentiekracht?

Het economisch beleid heeft in veel gemeenten al een lange geschiedenis. In zijn proefschrift 'Gemeentelijk werkgelegenheidsbeleid en het Rijk: 1945-1990' laat Martin Kraaijestein zien dat gemeenten reeds in de jaren vijftig op vrij grote schaal een industriebeleid voerden. Dat bestond toen hoofdzakelijk uit financiële tegemoetkomingen aan het bedrijfsleven, bijvoorbeeld voor de bouw van industriehallen. Later is dit beleid vanwege de economische crisis in de jaren tachtig en begin jaren negentig sterk uitgebreid. Momenteel wordt het economisch beleidsinstrumentarium opnieuw op de proef gesteld. Niet alleen vanwege de oplopende werkloosheid, maar vooral ook door de structurele veranderingen in de economie. Graag zetten steden in op de kenniseconomie, omdat deze veelal producten met een hoge toegevoegde waarde oplevert, milieu-

vriendelijk is, weinig ruimte vraagt, hoogwaardige arbeid genereert en dus goed is voor de koopkracht.

Maar de kenniseconomie haalt je niet zo gemakkelijk binnen je gemeentegrenzen. De hoogopgeleide kenniswerkers willen goed wonen, stellen eisen aan het culturele leven in de stad of kicken op een bepaalde voetbalclub. Gemeenten besteden daarom steeds meer aandacht aan de kwaliteit van wonen, werken en ontspannen. Voor het behoud van de toekomstige welvaart is dat van het grootste belang. Het economische beleid richt zich daarom in toenemende mate op optimale leefbaarheid van de stad. Hoe gaan steden om met deze structuurverandering van de economie? Rotterdam schakelt zich om van een traditionele haven- en industriestad naar een metropool met een sterke kennis- en diensteneconomie. Om dat te bereiken ondersteunt

wereldhaven nummer één sectoren als de ICT-sector, audiovisuele bedrijven, het recyclingcluster, bedrijven die werkzaam zijn in de vrije tijdsector en bepaalde medische bedrijven. Teneinde het imago van de stad te verbeteren worden de unieke kwaliteiten van de Maas en de rivieroeveren nog eens extra benut met het Rivier Centraal project, waarin onder meer een derde stadsbrug totstandkomt. Het nieuwe Sleutelproject Centraal Station kiest de snelle internationale treinverbindingen tot vertrekpunt. In Breda krijgt het milieu bijzondere aandacht. Hier stimuleert de gemeente de ontwikkelingen zodanig, dat milieu en economie daar beide profijt van hebben. Economie en ecologie moeten evenwichtig samengaan, zodat een kwalitatief hoogwaardige leef- en werkomgeving ontstaat. Het Samenwerkingsorgaan Leidse Regio richt zich vooral op de werving van bio- en

Het economische beleid

richt zich in toenemende mate op optimale leefbaarheid van de stad

lifescience-bedrijven en kantoren met kennisintensieve dienstverlening.

Maastricht heeft ook aardig wat pijlen op haar boog. Deze stad wil allereerst haar unieke – dat wil zeggen niet-Nederlandse – karakter behouden en zich verder positioneren als cultuur-, werk-, bezoek-, congres-, woon- en kennisstad.

Tilburg koos 'Tilburg Moderne Industriestad' als missie en Den Haag wil af van haar imago van duffe ambtenarenstad en uitgroeien tot een flitsend besliscentrum.

Verbreiding economische structuur

Het economisch beleid van Tilburg is tot ontwikkeling gekomen met de omschakeling van de textielindustrie naar andere industriële sectoren. Het beleid is echter van karakter aan het veranderen. Het accent wordt meer en meer gelegd op versterking en verbreiding van de economische structuur. Dat betekent dat het economisch beleid zich niet meer uitsluitend richt op bedrijfstakken waar Tilburg van oudsher goed in was, zoals de industrie.

Laat Tilburg met de missie moderne industriestad geen kansen lopen? Ziet de oude textielstad niets in de nieuwe economie? 'De missie houdt meer in dan alleen de focus op industrie,' zegt Johan Kieft van de afdeling Economische Zaken van Tilburg. 'Het is als stad moeilijk je van andere steden te onderscheiden, maar het is natuurlijk zo dat de economie van Tilburg historisch geworteld is in de industrie. Nog steeds is die industrie heel belangrijk voor de Nederlandse economie, ze is de motor van de zakelijke dienstverlening. Eén baan in de industrie genereert namelijk meerdere banen in de zakelijke dienstverlening. Daar moet je dus van profiteren!'

De modernetijd is natuurlijk niet aan Tilburg voorbijgegaan. Ook voor ICT-bedrijven wil de gemeente een aantrekkelijk vestigingsklimaat scheppen. Kieft: 'Omdat te bereiken hebben we al een aantal concrete initiatieven

genomen, zoals de bouw van "Villa Media"; een bedrijfsverzamelgebouw voor ICT bedrijven. We zijn druk bezig met het ontwikkelen van een visie op de ICT-sector. Daarnaast is het van belang die sectoren te stimuleren die eveneens belangrijke beeldbepalers zijn voor de kwaliteit van het vestigingsklimaat: de toeristische en recreatieve sector, inclusief de horeca en de detailhandel.'

Den Haag heeft landelijk het hoogste percentage zakelijke dienstverlening. Er is geen industrie in de stad. Ook Den Haag kiest voor verbreiding van de economie en wil vooral het image van een duffe ambtenarenstad van zich afschudden.

'De kracht van Den Haag is het regeringscluster,' zegt Gerard Kroon van de afdeling Economische Zaken van de Dienst Stedelijke Ontwikkeling. 'Dat cluster brengt zelf veel werkgelegenheid met zich mee, maar de dienstverlenende bedrijven aan de overheid leveren eveneens veel arbeidsplaatsen op. Den Haag is met het hoofdkantoor van de KPN binnen de stadsgrenzen de grootste speler in de telecommunicatie en heeft daarom de mogelijkheid om in Nederland tot de logische vestigingsplaats voor telecommunicatiebedrijven uit te groeien. We zullen in Den Haag daarom zeer sterk op de ICT-sector inzetten.'

Het economisch beleid richt zich behalve op overheidsinstellingen en ICT tevens op winkelen en vrije tijd. Deze sector is vooral van belang voor werk in de lagere regionen van de arbeidsmarkt. Speciale aandacht

krijgen internationale organisaties. 'Den Haag is de vierde VN-stad in de wereld en wil zich derhalve tevens internationaal profileren als stad voor recht en vrede,' legt Kroon uit. 'Het image van de stad willen we eveneens veranderen. We presenteren Den Haag als een stad die geen stoffig ambtenarenimago heeft, maar waar iets gebeurt: het is het nationale besliscentrum.'

Instrumenten

In het verleden was het gemeentelijk beleid vaak gebaseerd op een brede taakopvatting, waarbij de lokale overheid optrad als regisseur van concreet op de industrie gerichte projecten. Tegenwoordig stellen gemeenten zich meer als aandeelhouder op.

'Het vestigingsklimaat moet je breed bekijken, de maakbaarheid van een moderne economie is niet groot,' verduidelijkt Kieft.

'Vroeger nam de gemeente allerlei initiatieven voor concrete projecten, maar die lukten lang niet allemaal. Daar moet je dus heel realistisch in zijn. Als gemeente kun je best een aantal dingen doen en daar moet je je dan ook concreet op richten. Tilburg richt zich nu op drie dingen: promotie en acquisitie, stimuleren van samenwerking en het bevorderen van innovatie. Ondernemers die in je gemeente investeren, verwachten ook van de gemeente forse inspanningen. Tilburg zorgt er daarom voor dat er bedrijfsterreinen voor bedrijven en kantoren zijn. We hebben een zeer gevarieerd aanbod van terreinen. Voor kantoren is het nu een slappe tijd, maar we hebben er volstrekt vertrouwen in dat de markt weer aantrekt.'

Innovatie is duidelijk een taak van het bedrijfsleven zelf. Daar zit immers alle kennis en ervaring inzake de markt en de techniek. 'Alleen als de gemeente sectoren ziet die echt kansrijk zijn, dan doen we aan acquisitie of faciliteren we ze om naar Tilburg te komen,' zegt Kieft. 'Tilburg zorgt dan dat er een goede plek voor ze beschikbaar is. De gemeente beschikt

ook nog over een behoorlijk budget om projecten die anders niet van de grond komen eventueel te financieren. Of de gemeente met een project in zee gaat, wordt van geval per geval bekeken.

Het economisch beleid in Den Haag richt zich op de departementen, internationale organisaties en de nieuwe economie, met name op ICT. Een belangrijk voordeel voor Den Haag is dat deze sectoren weinig ruimte nodig hebben en veel werkgelegenheid genereren. Om deze opwaartse spiraal te versnellen en te verstevigen, is bestuurlijke samenwerking met de randgemeenten en gemeentelijke herindeling een belangrijke voorwaarde. Door de herindeling ontstaat er namelijk zowel ruimte voor woningbouw in het duurdere segment als extra vestigingsruimte voor bedrijven binnen de gemeentegrenzen.

'Het economisch beleid van Den Haag is zeer breed,' zegt Kroon. 'Onze afdeling Economische Zaken doet hier maar een klein deel van. Hoogwaardige woningen, goede bereikbaarheid, bestrijding van files: allemaal thema's die bij het economisch beleidsterrein behoren, maar onder verschillende wethouders zitten. Dit soort zaken moet wel goed geregeld zijn. Er zijn in de Hofstad een bedrijvenbalie en acht stadsdeelkantoren. De stadsdeelkantoren fungeren als eerstelijnsopvang voor ondernemers. Daar kunnen zij basisinformatie krijgen en voor 95 procent van de vergunningen kunnen ze daar terecht. Alleen de monumentenvergunning wordt nog centraal verstrekt. De bedrijvenbalie heeft een zogenaamde loodsfunctie; deze is bedoeld voor bedrijven en ondernemers met ingewikkelde vragen en die op meerdere plaatsen binnen de gemeentelijke organisatie betrekking hebben. Door accountmanagers worden zij door de gemeentelijke organisatie geloodst.'

Ten slotte kent Den Haag nog de Stichting Stabij. Deze stichting begeleidt startende ondernemers in de stad en assisteert hen bij het verkrijgen van vergunningen en het

geven van eerstelijnsinformatie. Een belangrijke opgave voor Economische Zaken is voorts dat de dienstverlening op orde is. 'Ondernemers moeten snel en adequaat geholpen worden en zeker niet van het kastje naar de muur worden gestuurd,' zegt Kroon. 'Een voorwaarde hiervoor is wel dat alle loketten die voor ondernemers bestemd zijn, adequaat reageren en dat een ondernemer na hooguit één keer doorverwijzen op het juiste adres uitkomt.'

Om de overgang naar de kenniseconomie mogelijk te maken, werkt de gemeente Den Haag samen met de TU-Delft, de Universiteit Leiden en met de Haagse Hogeschool. 'Verder is onze kabelinfrastructuur voor ICT-bedrijven van een hoog niveau,' zegt Kroon. 'Ieder bedrijf dat wil, kan aantakken. Maar hoewel we daarin veel investeren, hebben we niet de illusie dat Den Haag sterker wordt dan Amsterdam. We kunnen wel een deel van de markt pakken. Wat de werving van bedrijven betreft, hebben we samen met Leiden en Delft de Westholland Foreign Investment Agency (WFIA) opgericht. Dit is een regionaal acquisitie-orgaan dat vorig jaar 1000 arbeidsplaatsen binnen haalde met de vestiging van zo'n twintig bedrijven. Dat waren vooral ondernemingen uit Amerika en het Verre Oosten. Wij zien innovatie weliswaar als primaire verantwoordelijkheid van de bedrijven zelf, maar er zijn wel enkele subsidieregelingen voor innovatieve projecten waaraan Den Haag meedoet. Die worden uitgevoerd door de Stichting Nieuwe Bedrijvigheid, die leningen verstrekt voor innovatieve projecten. Maar dit is zeker geen hoofdtaak van de gemeente.'

Concurrentie

Gemeenten concurreren met elkaar om bedrijven en koopkracht. Waarom zouden bedrijven naar Tilburg komen? 'Tilburg heeft het voordeel van de ruimte op een

goed ontsloten plek in een prachtige provincie,' antwoordt Kieft. 'Overigens nemen de congestieproblemen ook in Brabant toe. De stad wil in haar ruimtelijke planning daarom zorgvuldige afwegingen maken. Tilburg heeft een enorm potentieel aan hooggeschoolden. We hebben binnen de onderwijsinfrastructuur ongeveer alles in huis.'

Tilburg heeft altijd bewezen voor ondernemers een zeer betrouwbare partner te zijn. Een modern bestuur en dito apparaat is daarin het sleutelwoord. Daarnaast is Tilburg voor de moderne toerist even interessant als welke monumentenstad dan ook. We roepen niet dat we een cultuurstad zijn. Maar we hebben ontzettend veel parels die we kunnen laten zien en dat dringt in het land steeds meer door. De mensen moeten zelf ontdekken hoe aantrekkelijk de stad is.'

En waarom zouden bedrijven zich in Den Haag vestigen? 'Men kiest voor de Hofstad omdat hier de grondprijzen van de kantoren redelijk zijn en het opleidingsniveau van Hagenaars en de mensen in de regio hoog is,' luidt Kroons antwoord. 'Den Haag heeft bovendien een prettig en groen woonklimaat.'

Het economisch beleid is niet alleen gericht op het beschikbaar stellen van kantoren- en bedrijventerreinen. Economie is zeer breed. Zeker zijn ook de dienstverlening, het woonklimaat en het culturele klimaat en vooral niet te vergeten de bereikbaarheid van belang. De steden die in dit artikel aan de orde kwamen, richten zich grotendeels op dezelfde sectoren en beconcurreren elkaar zodoende. De instrumenten hebben eveneens veel van elkaar weg. Imago speelt een belangrijke rol. Steden proberen met zoveel mogelijk parels bedrijven en consumenten te verleiden. Daar zit de concurrentiekracht van de kenniseconomie.

Dick van Duijn is lid van de redactie van Vitale Stad.

Inleiding

In het Zeeuwse dorp 's Heer Abtskerke hebben de laatste bakkers en kruideniers hun winkels jaren geleden al gesloten. Voor boodschappen moeten de dorpingen naar Goes. Veel inwoners van het dorp werken ook in Goes. Gaan ze niet steeds meer op stedelingen lijken?

Stad en land lopen steeds meer in elkaar over. De randstad is in feite één groot stedelijk gebied. Maar ook in andere delen van het land worden de kringen van nieuwbouw om oude kernen zo groot dat ze elkaar bijna raken. In sociaal en cultureel opzicht gaan stad en land steeds meer op elkaar lijken. Typisch grootstedelijke problemen rond werkloosheid, verslaving, criminaliteit, vandalisme, zinloos geweld en integratie van oud- en nieuwkomers komen ook voor in plattelandsgebieden. Is er nog wel een duidelijk onderscheid te maken tussen stad en land?

Kees Vriesman was voorheen directeur generaal Ruimtelijke Ordening van het ministerie van VROM. Momenteel is hij directeur van Staatsbosbeheer. Deze instelling houdt zich niet alleen bezig met beschermde natuurgebieden, maar ook met groen in en rond de stad. In het interview laat hij zijn licht schijnen over groene en rode contouren en de rol die Staatsbosbeheer momenteel speelt in de stedelijke vernieuwing.

In de gemeente Midden-Drenthe heeft activerend leefklimaatonderzoek talloze ideeën opgeleverd en een sterkere sociale samenhang was een prachtig neveneffect. Jan van der Bij beschrijft dit proces en de initiatieven die het opleverde. Succesfactoren zijn de actieve rol van bewoners en de vier C's: cultuur, commitment, communicatie en cash.

Vitalisering is één van de prioriteiten van het Bestuursakkoord Nieuwe Stijl (BANS).

Onderzoeker Carlinde Adriaanse beschrijft de ervaringen die in dertien pilotgebieden zijn opgedaan.

Stedelijke vernieuwing kan veel leren van plattelandsvernieuwing, betoogt Eisse Kalk. Met name over bewonersparticipatie, de voorwaardenscheppende rol van de overheid en een actieve rol van gemeenteraadsleden.

De laatste bijdrage is van bijzonder hoogleraar George de Kam. Hij pleit voor decentralisatie en publiek gewaarborgde kwaliteit. Ook De Kam meent dat de stedelijke vernieuwing kan profiteren van de ervaringen uit de plattelandsvernieuwing.

Kees Neefjes, eindredacteur Vitale Stad

Groene vingers in de stad

Interview met Kees Vriesman

10

VITALE STAD DECEMBER 2002

Wie denkt dat Staatsbosbeheer zich alleen bezighoudt met de bescherming van natuurgebieden vergist zich. 'Wij zetten ons niet alleen in voor de bescherming van landschappen en voor biodiversiteit, maar ook voor recreatie,' zegt directeur Kees Vriesman. 'Wij willen groene vingers in stedelijke gebieden. Groen verhoogt de kwaliteit van rood.' In zijn vorige functie was Vriesman als directeur generaal Ruimtelijke Ordening bij het ministerie van VROM nauw betrokken bij de totstandkoming van de Vijfde Nota. Wat adviseert hij de regering die in 2003 aantreedt? Zijn er nog wel verschillen tussen stad en land in Nederland? Hoe moeten ze zich tot elkaar verhouden?

Vriesman is een liefhebber van poëzie. In 'Onverwacht Nederland', het kwartaalblad van Staatsbosbeheer, zegt hij dat er vaak flarden van gedichten in hem opkomen als hij door de natuur wandelt. In de lente kan dat een fragment uit 'Mei' van Gorter zijn, of uit 'Tijd' van Vasalis als het herfst is: '...terwijl de jaargetijden vlogen / verkleurende als regenbogen...'

In 'De Dapperstraat' van J.C. Bloem staat: 'Wat is natuur nog in dit land? / Een stukje bos, ter grootte van een krant, / Een heuvel met wat villaatjes ertegen'. Volgens Bloem hadden we al in de jaren veertig niet veel natuur meer over. Wat vindt u van dat gedicht?

'Het is een mooi gedicht, maar echt vanuit het gevoel van een stedeling opgetekend. Bloem was niet iemand zoals Nescio, die vanuit de stad vaak natuurwandelingen maakte en genoot van het grootse en weidse landschap. Als je kijkt wat we momenteel in Nederland aan natuurgebied hebben, dan is dat veel. Elke maand ga ik het land in om terreinen van Staatsbosbeheer te bekijken en daarover met allerlei mensen te spreken. En dan denk ik vaak: er is ontzettend veel moois. Er zijn edelherten, Schotse hooglanders, koningspaarden. Niet tientallen, nee: honderdtallen! Er is echt veel mooi natuurgebied van grote diversiteit in Nederland. En dat zie je ook in de poëzie terug. Niet alleen in

het werk van Gorter en Vasalis, maar ook in dat van Ida Gerhard. In de periode dat ze les gaf in Kampen, heeft ze echt prachtige gedichten over het rivierengebied geschreven.'

Als directeur generaal Ruimtelijke Ordening van het ministerie van VROM was u nauw betrokken bij de totstandkoming van de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening. De regering-Balkenende schoof de nota terzijde. Wat vindt u daarvan?

'Het kabinet-Balkenende schoof de nota in die zin opzij, dat ze verklaarde geen nieuwe nota te willen maken, maar tot een duidelijke stellingname te willen komen. Op die manier heeft minister Kamp van VROM het geformuleerd. De regering wilde een aantal zaken aanscherpen. Dat betekent dat de regering terug gaat naar PKB deel 1 van de Vijfde Nota. Zoals de meeste lezers zullen weten, bestaat de Nota uit verschillende delen. PKB deel 1 is 'de stoeptegels van Jan Pronk', zoals ik dat politiek gesproken noem. Voluit: 'Ontwerp Planologische Kernbeslissing Nationaal ruimtelijk beleid'. Daarin staat een aantal uitgangspunten, en dit deel was inzet van een inspraakronde. Het bestuurlijk overleg met andere overheden en adviezen van de VROM-raad en de SER zijn samengevat in PKB deel 2, 'Resultaten van inspraak, overleg en adviezen'. Deel 3 is het Kabinetsbesluit, waarin de regering haar visie presenteert. Alles gaat dan naar de Tweede Kamer, die er

ook nog een plas over doet, en dan wordt het wet: deel 4. Na de inspraak, de visie van de regering en de reacties uit de Kamer is deel aanzienlijk gecentraliseerd. Aanvankelijk was het nog zo – en daar was ik ambtelijk verantwoordelijk voor – dat we vonden dat veel zaken gedecentraliseerd moesten worden naar landsdelen, provincies, regio's, waterschappen en gemeenten. Dan zou het rijk het landsdeel de Deltametropool de opdracht kunnen geven om de komende twintig tot dertig jaar 300.000 woningen te bouwen. En vraagt aan de lagere overheden waar dat kan, op welke manier en wat voor woningen dat zouden moeten worden. Datzelfde zou dan gelden voor natuurgebieden, bedrijventerreinen, water en landbouwgebieden. Het rijk

stelt criteria vast, en op decentraal niveau bepaalt men hoe men de opgaven uitvoert. Maar in het voorjaar bleek dat de Kamer meer grip op de ontwikkelingen wil houden.'

De huidige regering en de Kamer willen toch van die rode en groene contouren af?

'Dat is juist. Wij dachten aanvankelijk nog vrij strak in rode en groene contouren, maar die waren in de eerste plaats bedoeld om de opgaven zuiver te stellen. Dat staat ook in de Vijfde Nota, maar heel weinig mensen hebben de hele tekst gelezen. Stel: Amsterdam krijgt de opgave 20.000 woningen te realiseren. De gemeente in overleg met de provincie zou zelf contouren om de

Foto: Henriëtte Guest

Het is mogelijk om tegelijkertijd meer woningen én meer groen te realiseren

stad moeten trekken om ervoor zorgen dat die 20.000 woningen daar binnen worden gebouwd. Ze mochten er wel buiten bouwen, maar pas als ze hadden aangetoond dat het binnen de contouren niet kon. Contouren worden vaak gebruikt als zijnde strepen waarbuiten niks meer mag. Dat is nooit de bedoeling geweest.'

Wat zou u de volgende nieuwe regering vanuit uw huidige functie adviseren?

'Mijn inschatting was dat het huidige kabinet met CDA, VVD en LPF – we weten nu nog niet wat voor regering er straks komt – met een wat liberaler beleid zou komen en voor een gedecentraliseerde aanpak zou zijn. Vanuit mijn nieuwe verantwoordelijkheid als directeur van Staatsbosbeheer zou ik tegen de nieuwe regering zeggen: hanteer die contouren niet te star. Maar laat ze ook niet vallen! Overigens, het ene gebied is kwetsbaarder dan het andere: daarom is maatwerk vereist.'

Hoe kijkt u naar de scheiding tussen stad en land in zo'n klein land als Nederland?

'Zelfs in Nederland – een van de dichtstbevolkte landen ter wereld – hebben we dankzij een lange traditie in de ruimtelijke ordening het vermogen gehad om ons land het aanzien te geven dat het niet ongelooflijk vol is. Als je over de binnenwegen van Overijssel, Drenthe of Gelderland rijdt, heb je niet direct de indruk dat het overal propje vol is. Wel in de Randstad, daar zie je overal gebouwen. Maar het is belangrijk dat het niet overal even druk is. Dat betekent dat je de ruimtelijke kwaliteitscriteria van diversiteit en contrast vrij strak moet hanteren.'

Moet je vanuit die visie in het Groene Hart niets meer bouwen? Of moet je de hele Randstad zien als één groot stedelijk gebied met een soort landschapsparken tussen de bebouwde gebieden?

'Je kunt er voor een deel best parken van maken. Want ook al ben je in het groen, vind ik het prima als je toch weet dat je in een grote stad fietst. Central Park in New York is een heel groot park, maar je ziet overal de hoge gebouwen die er omheen staan. Als ik in de Krimpenerwaard ben, vind ik het niet erg dat ik Rotterdam zie, want ik weet dat ik in een stedelijk gebied ben. Toch ben ik voorstander van concentratie van bebouwing, zodat je niet overal bebouwing hebt. Het Groene Hart zou je wel anders in kunnen richten. Wie gaat er nu naar het Groene Hart? Wat kun je daar doen als je een gezin hebt? Wat moeten je kinderen daar doen? Er is helemaal niks voor kinderen. Overigens, de landbouw – al dan niet verbreed – blijft de grote groenbeheer-

der van het Groene Hart. Op dat gebied echter zal een enorme transformatie plaatsvinden.'

Leuke fietstochten maken vanuit Gouda bijvoorbeeld.

'Okay, je kunt wel wat doen. Fietstochten kun je ook vanuit Woerden en Bodegraven maken. Er zijn hele mooie plekken. Maar

je zou veel meer de nadruk moeten leggen op het toegankelijk maken van dat gebied. Meer fiets- en wandelroutes, mogelijkheden voor kano's. Misschien meer verblijfsrecreatie, maar wel zodanig dat de rust er blijft. Je moet de natuur daar natuurlijk niet gaan verpesten met enorme gebouwenconcentraties. Maar het is er niet overal even mooi, er mag best een en ander worden bebouwd. Je moet echter wel ergens een grens trekken, maar die hoeft niet zo scherp te zijn. Het zou goed zijn als die miljoenen mensen die om het Groene Hart wonen er wat vaker kunnen recreëren.'

Gaan stad en platteland niet steeds meer op elkaar lijken?

'Veel stedelingen wonen op het platteland en werken in de stad. Zij vertonen stedelijk gedrag en oriënteren zich op de stad. Zelf woon ik nu ook op het platteland, maar ik ben erg gericht op Den Haag en Rotterdam. Mijn gedrag is ook bijna dat van een stedeling, denk ik. Maar grote delen van Friesland, Groningen, Zeeland en delen van Brabant zijn helemaal niet verstedelijkt, ook niet qua denken en cultuur. Je ziet natuurlijk ook dat dorpjes met een paar duizend inwoners al hun voorzieningen kwijtraken. Die inwoners moeten voor boodschappen en andere voorzieningen naar een provinciaal stadje en dat is ook bijna stedelijk gedrag. Maar qua cultuur lopen stad en land steeds meer in elkaar over. Heel weinig mensen werken ook nog op het platteland. De grote werkgevers zitten vaak in het stedelijk gebied.'

Heeft dit consequenties voor hoe je naar de inrichting van het landschap moet kijken? Heeft het platteland dan alleen nog maar de functie van cooling down, onthaasten voor mensen met een stedelijke manier van leven?

'Groen is relevant voor je welzijn in die zin dat je de hectiek van de stad en van je werk kunt ontvluchten. En er is onderzoek gedaan waaruit blijkt dat groen – lees: natuur, ruimte, rust – daadwerkelijk bijdraagt aan je gezondheid. Mensen die vanuit hun ziekenhuisbed uitkijken op een mooi bos worden gemiddeld sneller beter dan mensen met dezelfde ziekte die uitkijken op een muur. En mensen die een wandeling maken in de natuur, presteren beter dan mensen die dat niet doen. Als je naar de zee gaat en je ziet die weidsheid, dat geeft energie. Die ervaring heb ik

zelf ook. De dynamiek in de stad is snel, nu, meer, veel, alles tegelijk. De dynamiek van de natuurgebieden van Staatsbos-beheer en van natuur in het algemeen is langzaam, de veranderingen zijn beperkt.'

We zitten hier op jullie hoofdkantoor in Driebergen. Je kunt hier de bossen inwandelen. De vogels komen niet eens boven het geluid van de auto's en de treinen uit. In het Vondelpark in Amsterdam is het rustiger. Het onderscheid tussen stad en platteland is niet zwart-wit.

'Ik ben het met je eens. Wij hebben stiltegebieden, maar er vol-
doen er maar een of twee aan de criteria die destijds zijn vast-
gesteld. Dat zijn Bargerveen en Horsterwold. Maar dan moet het
al niet een dag zijn dat de vliegtuigen daar rondcirkelen. En met
nat weer hoor je de auto's ook daar veel meer. Ik ben een voge-
laar. Lawaai beïnvloedt daadwerkelijk de vogelpopulatie. De vogel
moet luisteren waar zijn vijand zit, of waar het vrouwtje of het
mannetje is. Als je dan veel geluid hebt, gaat de vogel ergens
anders heen. Tegelijkertijd heb je gebieden in de stad waar het
heel stil is.'

**Het grotestedenbeleid en de stedelijke vernieuwing ken-
nen de fysieke, de economische en de sociale pijler.**

Houden deze steden voldoende rekening met de natuur?

'Ze zouden er meer aandacht aan moeten besteden. Steden
moeten groen beschouwen als een aanvulling op het rood van de
stenen. De kwaliteit van het rood wordt bepaald door de kwaliteit
van het groen. Als jij in een groen gebied woont, op een goede
locatie met goede voorzieningen, dan kun je voor die woning een
veel betere prijs maken dan wanneer dat groene gebied ver van
je woning af is. Iedereen wil eigenlijk in de stad wonen met een
tuin en met privacy. Dat proberen we te realiseren en in toene-
mende mate willen we dat inbrengen in reconstructies van stede-
lijke gebieden.'

**Staatsbosbeheer beperkt zich niet tot de echte natuurge-
bieden?**

'Nee, een van onze speerpunten is het realiseren van groen in ste-
delijke gebieden. Neem Amsterdam maar weer. Amsterdam-West
zijn ze aan het upgraden. Bepaalde flats aftoppen, mooier maken.
Het gebied opnieuw indelen, met veel groen.'

**Amsterdam wil een compacte stad zijn. Aftoppen en
meer groen; dan kun je toch minder mensen op een
vierkante kilometer laten wonen?**

'Amsterdam-West is in de jaren vijftig opgezet. Heel ruim en met
veel flats. Allemaal eenheidsworst. Elementenbouw, dat was toen
revolutionair. Nu hebben we veel meer schakering, is er veel meer

integratie. Nu durven we meer met elkaar te vermengen: laag-
bouw, hoogbouw, gestapeld. Veel van het huidige groen is niet toe-
gankelijk of onveilig. Nu trekken groen en rood samen op in de
planning en kun je tot een mooi programma van eisen komen. Dan
kun je aftoppen en tegelijkertijd meer woningen realiseren en meer
toegankelijk groen. Als Staatsbosbeheer zijn wij nu partij in dit
soort projecten. Dan gaat het niet om het creëren van bijzondere
natuur. Dat doen we in de Oostvaardersplassen en dat soort
gebieden. Rond de steden gaat het om landschap en landschaps-
beleving.'

**Kunt u een voorbeeld noemen van een concrete bijdrage
van Staatsbosbeheer in stedelijk gebied?**

'In Amsterdam-Noord is een harde scheiding tussen de stad en
het prachtige Waterland. Die scheiding wordt voor een belangrijk
deel gevormd door de A10. Samen met Woningbedrijf
Amsterdam maken we plannen om die scheiding te doorbreken.
Hoe kun je ervoor zorgen dat Waterlanders gemakkelijker de
stad in gaan en dat mensen uit Noord vaker het Waterland intrek-
ken. Wat we willen doen is groene vingers in Noord realiseren.
Dat kun je doen door een aantal woningen af te breken of te
upgraden tot goede woningen en door er veel groen te realise-
ren. Bovendien willen we er met behulp van tunneltjes en fietspa-
den voor zorgen dat mensen zo het Waterland in kunnen fietsen.
Op die manier verbeter je de kwaliteit van wonen. Daarnaast heb
je ook het effect dat mensen uit hogere inkomensgroepen in de
stad blijven wonen. Woningbedrijf Amsterdam moet het niet
alleen van goedkope, maar ook van duurdere woningen hebben.
En dat kan alleen als er een goede woonomgeving is met groen
en water. Nog een voorbeeld. In Almere hebben we een plan ont-
wikkeld om een goed evenwicht tussen rood en groen te maken.
Volgens dat plan komt er een verbingszone tussen de
Oostvaardersplassen en de Veluwe en betaalt rood voor recreatie
en natuur.'

**Zijn jullie buiten de natuurgebieden ook actief op het
'gewone' platteland?**

'In verschillende delen van het land, bijvoorbeeld in Zeeland, doen
we samen met boeren aan natuurbeheer. In Noord-Brabant en
Limburg gaan we boeren daartoe opleiden. Daarnaast willen we in
bijvoorbeeld Brabant landgoederen oprichten met een kasteelachtige
setting. Op zo'n landgoed komen luxe woningen. Het terrein is
openbaar toegankelijk. Staatsbosbeheer investeert in de ontwikke-
ling, maar uiteindelijk moeten deze landgoederen zichzelf bedrui-
pen. Met dit soort initiatieven kun je voorzieningen in dorpen in
stand houden.'

Kees Neeffes, eindredacteur Vitale Stad

't Komp veur mekaar

De ambitie van vijftien Drentse dorpen

't Komp veur Mekaar' is de naam van een leefbaarheidsproject in vijftien kleine kernen in de gemeente Midden-Drenthe, waarbij gebruik is gemaakt van de methode van het activerend leefklimaatonderzoek. In de periode 1999 tot 2002 zijn zo'n 2.500 huishoudens – ongeveer 80 procent van het totale aantal – geïnterviewd door hun medebewoners. Versterkte samenhang en een veelheid aan initiatieven zijn het resultaat. De dorpen ondervinden landelijke belangstelling. Ze ontvingen ambtenaren van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en voormalig staatssecretaris Annelies Verstand.

De gemeente Midden-Drenthe heeft 33.000 inwoners en is qua oppervlak een van de grootste gemeenten van het land. Zij bestaat uit de dorpen Beilen, Westerbork, Smilde en Bovensmilde, twintig kleine kernen en tien buurtschappen. De dorpsbelangenorganisaties van de twintig kernen hebben zich verenigd in het Dorpenoverleg Midden-Drenthe, de officiële opdrachtgever voor 't Komp veur Mekaar. Welzijn Midden-Drenthe ondersteunt bovenlokale belangenorganisaties, waaronder het Dorpenoverleg. De welzijnsstichting is een belangrijk gebiedskenner, geniet het vertrouwen van de dorpen en heeft uitstekende contacten, waaruit zij signalen vertaalt naar beleid. De gemeente stelt zich open op en faciliteert dorpen en Dorpenoverleg, onder andere door een instrumentarium dat de dorpen mogelijkheden biedt zelfredzaam te zijn. Er zijn budgetten voor elk dorp en voor het Dorpenoverleg. En er is een systeem van contactambtenaren, die in de gemeentelijke organisatie worden geruggensteund en over een eigen budget beschikken. Ex-wethouder en mede-architect van dit instrumentarium Bart de Vries typeerde het als volgt: 'De gemeente is niet alleen voorwaardenscheppend in financiële zin, maar vooral in relationele zin. Het elkaar serieus nemen als gelijkwaardige gesprekspartners. Meedenkende ambtenaren en aanspreekbare bestuurders. Niet het voorzieningenniveau is doorslaggevend voor leefbaarheid, maar de organisatorische vitaliteit om het eigen perspectief te kunnen beïnvloeden. Vitaliteit is de resultante van de inzet van menselijk kapitaal.'

De bevolkingssamenstelling van de kleine kernen verandert: het aantal tweeverdieners neemt toe, er komt meer 'import' en er is een groeiende groep 55-plussers die zelfstandig in het eigen dorp wil blijven wonen. Bovendien veranderen de functies van de boerderijen. Voor het vitaal en levensvatbaar houden van de kleine kernen zijn de basisscholen en de dorpshuizen een belangrijk middel. Mede daarom zijn voorzieningen en diensten en informele en formele netwerken aan de scholen en de dorpshuizen gekoppeld. Dit is de basis van 't Komp veur Mekaar. Daarnaast wil men alle bewoners van het dorp 'in beeld' houden, de 'naobernetwerken' versterken en aan de slag met de dorpsaccommodaties en de kwaliteit van het openbaar gebied. De vraag was wie als vrijwilliger, als initiatiefnemer of ondernemer de gesignaleerde vraagstukken wilde oppakken.

Leefklimaatonderzoek

Het Dorpenoverleg zocht naar een manier om dit alles te inventariseren. Samen met Adviesbureau Arrow uit Hooghalen is gekozen voor de methodiek van het activerend leefklimaat onderzoek, eerder al toegepast in enkele stedelijke woongebieden. Activerend leefklimaatonderzoek bleek een prima antwoord op de vraag van het Dorpenoverleg. Het kan goed van pas komen bij het opsporen van knelpunten, kansen en wensen inzake verkeerssituaties, vervoer, de openbare ruimte, socia-

le cohesie, kinderopvang en andere voorzieningen. Toch zou je ook met slechts een kleine groep bewoners een – zij het dan minder volledige – lijst met knelpunten en wensen kunnen maken. Wat je dan echter mist is de ontmoeting, het debat. Activerend leefklimaatonderzoek bewijst vooral zijn kracht waar het gaat om het ontmoeten van mensen die iets vinden, vragen of aanbieden.

Niet iedereen is een vergadertijger of een schoolhekdebater. En niet iedereen heeft tijd om overal bij te zijn. Bij huis-aan-huis interviews krijgt elke bewoner een kans om zijn een mening te uiten over de toekomst van dorp of wijk en mee te doen aan activiteiten die voor de gemeenschap van belang zijn. Gedurende dit proces komen de potenties van bewoners, vrijwilligers, profes-

sionals en ondernemers goed in beeld. Bewoners en vrijwilligers kunnen geactiveerd worden om met elkaar de handen uit de mouwen te steken. Op die manier bevordert activerend leefklimaatonderzoek de sociale samenhang, omdat bewoners met elkaar in gesprek gaan over hun wensen en problemen en daarmee samen actief aan de slag gaan.

In Midden-Drenthe namen alle bewoners in de vijftien dorpen deel aan het publieke debat over nieuwe kansen voor de dorps-samenleving, het voorzieningenniveau, de diensten en het openbaar gebied. Hoe ging dit proces in zijn werk? De dorpen, Welzijn Midden-Drenthe en Adviesbureau Arrow gingen stap voor stap te werk. De eerste stap was het verzamelen van informatie en het voeren van gesprekken met gebiedskenners. Vervolgens is een vragenlijst opgesteld. Daarna zijn de bewoners geïnformeerd over de werkwijze en is hen gevraagd of ze er mee instemden. De methodiek is immers niet vrijblijvend en vergt een grote inzet van de bewoners. Zij bleken enthousiast en de volgende stap was de werving en instructie van de enquêteurs onder de bevolking. Elke enquêteur interviewde tien tot twintig huishoudens. De uitkomsten zijn met alle enquêteurs nabesproken en daarna is erover gebrainstormd met zogeheten koplopers: initiatiefrijke, ambitieuze en creatieve vertegenwoordigers van de bewoners, de instellingen en de overheid. Als uitgangspunt gold: hoe gekker het idee, hoe beter! Vervolgens is aan ondernemers en instellingen gevraagd welke knelpunten en kansen zij zagen en welke rol zij bij een of meer initiatieven zouden kunnen vervullen. Ten slotte zijn de resultaten gepresenteerd en thema's uitgekozen, waarmee

Tot kindercentrum omgebouwde kerk van Wijster.

bewonersgroepen met externe ondersteuning aan de slag zijn gegaan.

Ambitie

't Komp veur Mekaar zorgde voor een 'gons': op verjaardagsfeestjes, in de dorpshuizen en aan de schoolhekken praatten de dorpelingen over het project. Deze dorpsgesprekken leidden ertoe dat het proces breed gedragen werd in de gemeenschap, dat de aanpak overal op sympathie kon rekenen. Mensen die elkaar normaal nooit spraken of elkaar tot dan toe niet kenden, kwamen op de gemeenschappelijke noemer van 't Komp veur Mekaar met elkaar in gesprek. De gezamenlijkheid van dit proces leidde tot een zichtbare en voelbare versterking van de sociale cohesie en een uitbreiding van de dorpskaders. Alleen al het houden van de enquête leverde voor het dorp zoveel meerwaarde op, dat het de moeite van de inspanningen waard was, zelfs al zou er verder geen enkel resultaat zijn geboekt.

Ambitie. Daar draaide het in hoge mate om bij 't Komp veur Mekaar. De dorpen hadden net dat extra duwtje nodig om 'groot' te denken, om te durven geloven dat voorzieningen en diensten op maat ook voor een klein dorp weggelegd kunnen zijn. Een gemeenschap als Hoogersmilde betitelt zichzelf in zijn volkslied als 'dorpje aan het voeteneind'. Men wantrouwde de gemeente, meende dat de grote kernen altijd voor gingen en dat er in Hoogersmilde niks kon. Tijdens 't Komp veur Mekaar kenterde die houding. Men zag de gemeente vaker, merkte dat het project veel los maakte, dat initiatieven een echte kans kregen. En dat het er om ging als dorp te laten zien wat je wilde en dat in principe niks onmogelijk was. Inmiddels heeft Hoogersmilde op de vleugels van deze gewaarwording een vereniging voor Dorpsbelangen opgericht, een signaal van de nieuwe zelfbewustheid. Vijftien kernen, rond veertig werkgroepen, dus evenzoveel initiatieven. Er zijn twaalf initiatieven rond kinderopvang in samenwerking met de Stichting Kinderopvang Hoogeveen. Daarnaast zijn er twee kindercentra geopend, waaronder één in een voormalig kerkje in Wijster, en er zijn er nog vier in de maak. Er zijn tien initiatieven inzake diensten en naoverhulp. Zo is er bijvoorbeeld een bedrijvencentrum met een dienstenloket geopend, waarvan inmiddels zeven dorpen gebruik maken. Diverse werkgroepen pakt gevaarlijke verkeerssituaties aan. In Elp/Zuidveld realiseerde men een mobiele jeugdsoos, Nieuw Balinge werkt aan het realiseren van een

Doorslaggevend zijn de mensen en de vier C's:

cultuur,
commitment,
communicatie
en cash

zwemplas, het Dorpenoverleg zet zich in voor kleinschalige seniorenhuisvesting met dienstverlening.

De sleutels tot succes

In de vijftien kernen is activerend en vraaggericht gewerkt en er zijn klinkende resultaten behaald. Belangrijkste constatering is dat het succes in mensen schuilt. Daarnaast zijn de vier C's doorslaggevend: cultuur, commitment, communicatie en cash.

Cultuur heeft betrekking op alle deelnemers. De dorpen staan open voor nieuwe kansen, maken zelf uit waarmee ze aan de slag willen gaan. Er is daadkracht en vlotte actie, oplossingen liggen dicht bij bewoners en men maakt gebruik van de informele netwerken. De gemeente is sterk betrokken,

gelooft erin en is bereid over scheidslijnen heen te kijken, te 'ontbureaucratiseren', deuren van bestuurders staan open. De gemeente faciliteert wat in de dorpen van onderop tot stand wordt gebracht. Ook commitment is op alle partijen van toepassing. Ze zijn daadwerkelijk betrokken bij het project. Zij garanderen continuïteit, ook bij wisselingen van de wacht of wijziging van beleid. De drive om er iets van te maken en de uitstekende samenwerking tussen dorpen, Dorpenoverleg, Welzijn Midden-Drenthe, de gemeente en Adviesbureau Arrow vormen belangrijke succesfactoren. Communicatie is een sleutelfactor in het project. De hele dorpsgemeenschap is met elkaar in gesprek. Er is veel contact tussen alle betrokkenen, op alle niveaus. Men stelt elkaar op de hoogte van directe en indirecte signalen en kijkt steeds wat het project moet of kan doen met nieuwe situaties en ontwikkelingen. Cash is nodig als smeermiddel in de infrastructuur van dorp, voor het samenwerkingsinstrumentarium, voor dorpsbelangenorganisaties, het Dorpenoverleg, Welzijn Midden-Drenthe en de gemeente zelf, maar ook essentieel voor het totstandkomen van de initiatieven. Het hele traject is mogelijk dankzij financiële bijdragen van de provincie Drenthe, de gemeente Midden-Drenthe, de Europese Unie, het Dorpenoverleg Midden-Drenthe en de vijftien dorpen en van de Stuurgroep Dagindeling van het ministerie van SZW. 't Komp veur Mekaar is een intensief proces dat bekroond is met klinkende resultaten, zowel materieel als immaterieel. Het resulteert in trotse dorpen en een duurzame verbetering van het leefklimaat.

Jan van der Bij, directeur Adviesbureau Arrow
arrow.adviesbureau@wxs.nl

Niet verantonpieken maar vitaliseren

Vitaal platteland is ook in belang van stedeling

Vitalisering is een van de prioriteiten van het Bestuursakkoord Nieuwe Stijl (BANS), dat het rijk met het IPO en de VNG heeft gesloten. Met dit akkoord willen het rijk, de provincies en de gemeenten een aantal belangrijke vraagstukken aanpakken. Het BANS-dossier 'Vitaal Platteland' bevat de ervaringen die zijn opgedaan dertien pilotgebieden: Zuidwest-Friesland, Lauwersland, de Hunze, Hart van Twente, Neede-Borculo, Vallei-Zuidwest, Noord-Holland Midden, de Krimpenerwaard, West-Zeeuwsch-Vlaanderen, De Hilver, de Tuin van Limburg en de gemeenten Gemert-Bakel en Nederweert. De knelpunten en kansen zijn in beeld gebracht en de uitvoeringsprogramma's staan in de steigers.

Tot voor kort kregen vooral de grote en middelgrote steden van Nederland veel aandacht in het overheidsbeleid. In 1989 brengt de Externe Commissie Grote Stedenbeleid het rapport 'Grote steden grote kansen' uit. In 1990 verschijnt 'Van de stad en de rand' van het Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). Dan komt in 1994 een staatssecretaris grotestedenbeleid en speken mensen over 'een Deltaplan voor de grote steden'. In 1998 komt er zelfs een aparte minister voor het grotestedenbeleid. Bij de start van Paarse II staat landbouw op de politieke agenda. Verrassend, maar niet voor ingewijden. Niet voor bewoners en diegenen die beroepshalve de ontwikkelingen op het platteland op de voet volgen. Uit 'De krachten gebundeld; bestuurlijke samenwerking in het landelijk gebied', een publicatie van het ministerie van BZK, blijkt dat deze direct betrokkenen al hadden vastgesteld dat het platteland in een hoog tempo aan het veranderen was, en niet alleen de landbouwsector. Op 4 maart 1999 gaat BANS Vitaal Platteland van start.

Bouwen in de wei

'De veranderingen op het platteland kunnen veel sneller gaan dan in de steden. In de stad moet eerst worden afgebroken voordat er weer iets nieuws kan worden gebouwd. Het aantrekkelijke en tegelijk ook het kwetsbare van het platteland is dat daar, in de wei, onmiddellijk en goedkoop kan worden gebouwd en aangelegd. Deze lage kosten stimuleren de verplaatsing naar het nog onbebouwde platteland.'

Michiel Herweijer in De krachten gebundeld.

In BANS Vitaal Platteland staan de sociale en economische vitaliteit van plattelandsgebieden centraal. Moeten we ons daarover dan zorgen maken? Ja en nee. In de landelijke gebieden is op veel plekken veel vitaals aanwezig: rust, ruimte, groen, cultuurhistorie, bruisend verenigingsleven, verantwoordelijkheidsgevoel bij bewoners voor de leefbaarheid van het eigen dorp en ga zo maar door. Maar het platteland verandert in sneltreinvaart.

Door de schaalvergroting in de landbouw en de reconstructie van de intensieve veehouderij verdwijnen veel boeren. Zo hielden in 2000 elke dag elf boeren ermee op. In de toeleverings- en dienstverlenende sector gaan eveneens banen verloren. Hierdoor en door de toegenomen mobiliteit verschrompelt vaak het draagvlak onder de dorpswinkel en de dorpschool. Kleine boerenbedrijven spelen ook een belangrijke rol bij natuur, recreatie, cultuurhistorie en milieu. Zodra zij ermee stoppen, valt dit element op het platteland weg. Een andere verandering is dat steeds meer mensen op het platteland willen wonen, zodat er steeds meer woningen nodig zijn. In sommige gebieden dijen plattelandssteden en dorpen uit ten koste van het groen, agrarisch en recreatielandschap. Dit is goed te zien rond Amsterdam. Elk jaar wordt het woongebied in

ons land grofweg 1000 hectare groter. Van 1977 tot 1996 nam de oppervlakte bebouwde grond toe van 2600 tot 3200 vierkante kilometer, een stijging van 22 procent.

Ook de oppervlakte die recreatie in beslag neemt, groeit. Niet alleen de stilteliefhebber, de agrariër, het jonge gezin, de pensionmigrant en de oudere bewoner die in zijn dorp zijn laatste dagen wil slijten eisen hun plek op, maar ook de surfer, de mountainbiker en de motorbootbezitter.

Knelpunten en kansen

Hoe kunnen we ervoor zorgen dat al deze claims op de toch al schaarse open ruim-

te in Nederland harmonieus samengaan op een manier die recht doet aan de leefbaarheid en de sociaal-economische vitaliteit van het landelijk gebied? Hoe voorkomen we verrommeling en behouden we het streekeigene zonder dit te 'verantonpiecken'?

Ten eerste door met het opstellen van de Bans-uitvoeringsprogramma's aan te sluiten bij de concrete problemen die zich op het lokale of regionale niveau voordoen. Want de wil bij de lokale overheden en andere partijen is volop aanwezig, maar er is een groot verschil tussen *willen, kunnen, mogen en kiezen*. In de publicatie 'Wegen naar een ander platteland' van het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn (NIZW) zijn de knelpunten geïnventariseerd. Het blijkt dat economische, sociale en fysieke vitalisering van het platteland

Mooie dagen

'Op mooie dagen loopt de stad leeg en het platteland vol. Provinciale recreatienota's schrijven mooie woorden over fietsers, kanovaarders en langeafstandslopers. Maar, andere vormen van plattelandsrecreatie zijn minder milieuvriendelijk. Motorbootjes vormen een ronkende file voor de dorpsluis. Voor een plattelander betekenen deze mooie dagen extra hard werken. In de pannenkoekenbakkerij, het windsurfcentrum, het wc-blok van de plaatselijke camping of het fietsenverhuurbedrijf. Zo zijn ze de vaak gefortuneerde en altijd uitbundige stedelingen vriendelijk van dienst.'

Michiel Herweijer in De krachten gebundeld.

niet vanzelf gaan. Uit de ervaringen van de dertien pilotgebieden kunnen we de knelpunten indelen in vier clusters. Het eerste cluster heeft betrekking op hinderlijke wet- en regelgeving. Plattelanders met ideeën voor nieuwe economische activiteiten stuiten vaak op hinderlijke wet- en regelgeving. Plannen voor een fitnesscentrum in de voormalige varkensstal, een klein ICT-bedrijfje in het buitengebied en een kinderopvangvoorziening op de boerderij liggen nu in de ijskast. Waaghalzen beginnen wel. Gevolg: ongewenste vormen van plattelandsindustrialisatie met een plasticverwerkingsbedrijf, een autosloperij en een meubeltoonzaal in het buitengebied.

Tweede cluster is 'de beleidsdouches'. Provincies en gemeenten kunnen op allerlei verschillende manieren subsidies krijgen

om het platteland te vitaliseren. Maar door de bomen zien zij het bos vaak niet meer; ze worden overspoeld met ingewikkelde criteria, voorwaarden, procedures en termijnen: de beleidsdouches. Het risico is groot dat door deze complexiteit, subsidies onvoldoende worden benut. Projectleiders van streekontwikkelingsplannen moeten voor het aanvragen van subsidies een heel netwerk van deskundigen langs. Overlegtijd gaat daardoor ten koste van uitvoeringstijd.

Foto: Harry Cock

Verkokering is het derde cluster. Uit de ervaringen van de pilot-gebieden blijken rijk, provincies en gemeenten niet altijd even nauw samen te werken. Gevolg: verticale kokers. Maar ook de samenwerking tussen gemeenten onderling loopt niet altijd even soepel. Er zijn dus ook horizontale kokers. Bovendien ervaren de pilots de landelijke overheid als versnipperd.

Het vierde cluster heeft betrekking op verontruste burgers en

Lifestyle

'Nieuwe bewoners hebben andere levensstijlen, maar geen confronteren-de levensstijlen. Het zijn meer culturen die elkaar aanvullen. Ook de cultuur van autochtone plattelanders is veranderd. Het aantal tweeverdieners onder hen neemt toe. Ook zij gaan twee, drie keer per jaar op vakantie. Toch blijven tradities bestaan. De komst van nieuwe bewoners doet daar niets aan af. De intensiteit van het verenigingsleven is niet ingezakt. Het is wél anders geworden. Vrijblijvender.'

Hans Elerie in Het Sociaal Debat.

maatschappelijke organisaties. Om het platteland te vitaliseren is de inbreng van burgers, plaatselijke belangengroepen, agrarische natuurverenigingen of lokale ondernemersnetwerken essentieel. Hun lokale kennis en inzet zijn onmisbaar. Onderwerpen waarmee zij zich bezighouden zijn landbouw, natuur, landschap, zorg,

leefbaarheid, lokale bedrijvigheid, toerisme, streekproducten, stad, land en cultuur. Juist de samenwerking tussen particulieren, gemeenten en provincies kunnen het succes bepalen. Overheden en actieve burgers zouden hun krachten beter moeten bundelen. Zij kunnen nog veel van elkaar leren. Het gaat om de optimale mix tussen praktijkkennis, ervaringskennis en kennis van experts.

Een kwestie van doen

Op 24 april 2002 gaven de deelnemers van het Overhedenoverleg BANS groen licht voor de ontwikkeling van drie uitvoeringsprogramma's. Daar wordt nu samen met pilotgebieden door de BANS-partners, het NIZW en Aarts, de Jong Wilms & Goudriaan Public Economics bv (APE) hard aan gewerkt.

Het uitvoeringsprogramma 'Burgers centraal in een leefbaar platteland' bevat twee componenten. De eerste omvat het moderniseren van de formele sociale infrastructuur door onder meer multifunctionele centra in te richten en diensten en functies te combineren als antwoord op de verschraving van het voorzieningenniveau en de behoefte aan een nieuw type voorzieningen voor taakcombineerders. Tweede component is het ondersteunen en kapitaliseren van particuliere initiatieven. In een aantal gemeenten

in het landelijk gebied zijn experimenten gaande om burgers een krachtiger stem te geven bij de ontwikkelingen in hun eigen gebied. Voorbeelden zijn de Dorpsspiegel, Village Appraisal en Sociale Structuurschetsen en -plannen. Het idee sluit aan bij de gedachte burgers vanaf de start te betrekken bij de beleidsvoorbereiding.

Het uitvoeringsprogramma 'Ontkokering en ontschotting' sluit aan bij het voorstel van de Raad voor het Landelijk Gebied om een Investeringsbudget Plattelandsvernieuwing (IPV) in te stellen. Dit voorstel is geïnspireerd door het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing (ISV). Dit vereenvoudigt en bundelt de nu nog gescheiden financieringsstromen op fysiek, economisch en sociaal terrein. Dit betekent een grotere rol voor gemeenten met behoud van de verantwoordelijkheden van de provincie. De nadruk komt te liggen op afrekenen van prestaties. De bundeling van financierings-

stromen zal in fasen verlopen. Het ligt voor de hand eerst de financieringsstromen per onderwerp (sociaal, fysiek, economisch) te bundelen. Daarna is de weg vrij voor één regeling: het IPV. In het kader van het uitvoeringsprogramma 'Een stad en milieu aanpak voor het platteland' zal worden nage-

gaan of en in hoeverre er in BANS-pilots geëxperimenteerd kan worden met een platteland- en milieubenadering. De BANS-pilots kunnen afwijken van de wetgeving als blijkt dat de (her-)inrichting van het landelijk gebied hierdoor wordt belemmerd. Voorwaarde is wel dat de plannen leiden tot een betere leefkwaliteit. Goede ideeën en plannen zijn er in overvloed en ook het zicht op de knelpunten is helder. De spa kan in de grond! Voor het opstellen en ondertekenen van een vervolg-bestuursakkoord is het nu eerst wachten op een nieuw kabinet.

Carlinde Adriaanse is tot eind december werkzaam als onderzoeker bij het NIZW. Vanaf 1 januari werkt zij bij het Onderzoeksinstituut OTB Technische Universiteit Delft.

16 miljoen paar schouders

'Uit de talrijke problemen blijkt dat het niet vanzelf goed gaat met het landelijk gebied. Naar de toekomst toe lijkt hiervoor een grote verantwoordelijkheid te liggen bij de overheid. Ondanks alle problemen zijn de vooruitzichten voor het landelijk gebied in Nederland zondermeer goed. De waarde en het belang van het landelijk gebied worden niet alleen erkend door de overheid maar, belangrijker nog, door de 16 miljoen Nederlanders.'

Uit 'Nieuwe missie voor het landelijk gebied' van het Landbouw Economisch Instituut.

Stedelijke vernieuwing kan veel leren van plattelands vernieuwing

20

VITALE STAD DECEMBER 2002

De regeringsleiders in Brussel twisten nog over de voorstellen van commissaris Fischler voor een verbreding en vergroening van de landbouw. Maar in de praktijk wordt al een aantal jaren hard gewerkt aan de vernieuwing en ontwikkeling van het platteland. De stedelijke vernieuwing kan veel leren van de ervaringen met plattelandsontwikkeling in Eibergen en de rest van de Achterhoek. Bijvoorbeeld over daadwerkelijke bewonersparticipatie, een voorwaarden-scheppende rol van de overheid en een actieve rol van raadsleden in het huidige dualistische stelsel.

Drie jaar geleden besloten het college en de gemeenteraad van Eibergen zelf actief deel te nemen aan een interactief proces ten behoeve van plattelandsontwikkeling. Centraal in dit negen maanden durende project stond de gedachte dat burgerinitiatieven de kern vormen van de plattelandsontwikkeling. Deze initiatieven kwamen naar voren tijdens een publieksbijeenkomst, met als inzet de resultaten van een telefonische en schriftelijke meningspeiling onder de bevolking via een zogeheten 'opinionwizer'. Raads- en collegeleden, ambtenaren en vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties hadden hun medeburgers gebeld met de vraag wat zij nu wenselijke uitgangspunten en initiatieven vonden voor de ontwikkeling van het landelijk gebied.

Het proces werd opgezet en begeleid door medewerkers van het Instituut voor Publiek en Politiek (IPP) en de stichting Agora Europa. Inhoudelijke ondersteuning kwam vanuit het Servicecentrum Plattelandsontwikkeling Achterhoek (SPA), inmiddels uitgegroeid tot het Plattelandshuis Achterhoek.

Uit de raadpleging kwamen uiteindelijk uitgangspunten voor beleid en vijftien concrete initiatieven naar voren, die uiteenliepen van het opzetten van een kinderdagverblijf en een vlindertuin tot diverse projecten in de sfeer van agro-toerisme en agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Andere initiatieven waren een nijverheidswinkel op de boerderij, de productie en vermarkting van streekproducten en biologische landbouwproducten en een fabriek voor de productie en verwerking van hennepvezels.

Al deze initiatieven zijn in werkateliers tot levensvatbare projecten uitgegroeid. Dat gebeurde onder leiding van raadsleden en met ondersteuning van ambtelijke medewerkers en de begeleidende instellingen. Vervolgens zijn ze gepresenteerd op een voorjaarsmarkt en een najaarsbraderie. Daarna wisselden initiatiefnemers en raadsleden in een informele raadsvergadering van gedachten over de voors en tegens van alle projecten, waarvan sommige in strijd waren met het vigerende bestemmingsplan buitengebied. Vier weken later vond de raadsvergadering plaats waarin besluiten vielen over die initiatiefvoorstellen waarvoor medewerking of een financiële bijdrage van de gemeente werd gevraagd. De raadsvoordracht was opgesteld door een werkgroepje van vier raadsleden – één uit elke fractie – en vier deelnemers van de werkateliers. Het college van B&W bracht een preadvies uit.

POP Nederland

Deze projecten in Eibergen weerspiegelen de breedte en reikwijdte van de plattelandsvernieuwing, zoals die ook terug te vinden zijn in het Plattelands Ontwikkelings Programma (POP) Nederland. Twee jaar geleden diende het rijk dit programma in bij de Europese Commissie als reactie op de bovengenoemde voorstellen van Fischler. Dit programma omvat zes onderdelen: het ontwikkelen van een duurzame landbouw; het verhogen van de kwaliteit van natuur en landschap; het omschakelen naar duurzaam waterbeheer; het bevorderen van diversificatie in economische dragers; het stimuleren van recreatie en toerisme; en ten slotte het versterken van leefbaarheid. Voor deze programma's hebben het rijk en de lagere overheden voor de periode 2001-2007 jaarlijks 680 miljoen euro uitgetrokken als cofinanciering voor projecten waarin de Europese Commissie 927 miljoen euro investeert. Voorwaarde voor financiering is dat de projecten totstandkomen via samenwerking tussen de overheid en de samenleving. Het rijk stuurt aan op hoofdlijnen. De provincies zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van het beleid en het indienen van concrete projectvoorstellen. De provincie Gelderland heeft daarvoor zeven streekcommissies ingesteld, die met ondersteuning van het Plattelandshuis zorg moeten

Participatie moet minder gericht zijn op het betrekken van burgers bij het overheidsbeleid, maar het beleid moet meer inspelen op initiatieven en voorstellen van de burgers zelf

dragen voor de aanlevering van levensvatbare projecten. In de Achterhoek functioneren momenteel drie streekcommissies. Daar zijn in het eerste jaar, met ondersteuning van het Plattelandshuis, meer dan 150 projecten ingediend waarvan de helft zonder meer voor ondersteuning in aanmerking kwam en een ander deel nog nadere uitwerking behoeft.

IPP/Agora en SPA organiseerden bij de start van deze periode een conferentie voor alle gemeenten in de Achterhoek, waar ongeveer 150 wethouders, raadsleden en ambtelijke medewerkers kennis konden nemen van de aanpak van de provincie en aanbevelingen konden formuleren voor hun eigen rol in dit proces. Na de conferentie zijn op basis van die aanbevelingen trainingen opgezet voor raadsleden, wethouders en ambtelijke medewerkers van gemeenten uit de Achterhoek die actief met plattelandsvernieuwing aan de slag willen.

Een belangrijke inspiratiebron voor zowel de conferentie als de trainingen was een onderzoek dat door de Universiteit Wageningen, onder leiding van Jan Douwe van der Ploeg, is verricht naar plattelandsvernieuwingsinitiatieven in de drie noordelijke en twee oostelijke provincies. De eerste belangrijke conclusie uit dit onderzoek is dat gemeenten een doorslaggevende rol kunnen vervullen in het ondersteunen van initiatieven voor plattelandsvernieuwing door die initiatieven te faciliteren, er met het gemeentelijk beleid op in te spelen en door er middelen voor ter beschikking te stellen. Tweede belangrijke conclusie is dat het daarbij van groot belang is dat gemeenten de initiatieven niet overnemen – zoals vaak gebeurt – maar het particuliere initiatief ondersteunen en versterken.

Aanbevelingen

De aanpak van de stedelijke vernieuwing en herstructurering stuit vaak op onbegrip en weerstand van bewoners. Er valt veel te leren van de gedecentraliseerde aanpak van de plattelandsvernieuwing. In de eerste plaats is het een absolute voorwaarde voor het slagen van welke vernieuwing dan ook dat die vernieuwing gedragen wordt door bewoners- en burgerinitiatieven. In de stedelijke vernieuwing wordt dit uitgangspunt te vaak verwaarloosd.

Gemeenten, corporaties en projectontwikkelaars maken mooie plannen over de hoofden van bewoners heen. Zij mogen pas in het

uitvoeringsstadium een rol spelen. De weerstand is dan ingebakken en de uitvoering komt niet van de grond.

Tweede leerpunt is dat de rol van de overheid primair voorwaardenscheppend en faciliterend moet zijn. Zij dient een klimaat te creëren waarin particuliere initiatieven kunnen opbloeien, die zij vervolgens moet ondersteunen en niet overnemen of willen sturen. Datzelfde geldt voor corporaties in relatie tot hun huurders en aspirant-kopers of eigenaren. Corporaties moeten hen veel meer uitnodigen als opdrachtgevers in het proces.

Derde punt is dat het tijd wordt dat de rijksoverheid voorwaarden stelt, bijvoorbeeld in de vorm van een arrestatievereiste voor het Investeringsfonds Stedelijke Vernieuwing, die vernieuwingsprojecten verplicht in te spelen op voorstellen en initiatieven vanuit de bevolking. In opdracht van het ministerie van BZK heeft het IPP onderzoek verricht naar ervaringen met bewonersparticipatie in het grotestedenbeleid.

De voornaamste aanbeveling uit dat onderzoek luidt dat het participatiebeleid minder gericht moet zijn op het betrekken van burgers bij het beleid van de overheid, maar dat het beleid van de overheid meer moet inspelen op initiatieven en voorstellen van de burgers zelf. Een goed voorbeeld van deze wijze van werken is het programma 'Buurt aan Zet'.

Vierde leerpunt is dat raadsleden in het dualistische stelsel een actieve rol kunnen vervullen in het stimuleren en ondersteunen van burgerinitiatieven door zelf daadwerkelijk mee te doen aan interactieve processen. Daarnaast kunnen zij hun eigen initiatiefrecht verbinden met het initiatiefrecht van burgers, zodat zij zelf een verordening kunnen vaststellen. Bovendien kunnen raadsleden in hun kaderstellende rol verplichtingen laten opnemen in samenwerkingscontracten met corporaties en projectontwikkelaars met betrekking tot de beslissende rol en positie van bewoners en bewonersorganisaties in stedelijke vernieuwingsprocessen.

Eisse Kalk, directeur Instituut voor Publiek en Politiek.

Voor meer informatie kunt u bellen naar het IPP: (020) 52 176 27

Stad en land in één beweging

Over decentralisatie en publiek gewaarborgde kwaliteit

22

VITALE STAD DECEMBER 2002

In de vorige eeuw is heel Nederland in cultuur gebracht. En waar onze kinderen straks opnieuw gebieden zullen aantreffen die vroeger woeste gronden werden genoemd, zal dat het gevolg zijn van de beslissingen van een politieke elite, wiens voorouders zich warmden met turf uit Nieuw-Amsterdam. Stad en land hebben altijd met elkaar te maken gehad, en de manier waarop dat gebeurt hangt samen met allerlei maatschappelijke ontwikkelingen. Het feit dat Vitale Stad een themanummer aan stad en land wijdt, is één van de signalen dat gangbare visies en daarop gebaseerd beleid niet meer voldoen. In dit artikel signaleer ik enkele trends in het gedrag van individuen, bedrijven en organisaties die het nieuwe debat voeden, en geef ik aan hoe de overheid daarop zou kunnen reageren.

Ons 'lege land' – zoals Auke van der Woud dat noemt in zijn publicatie over 'de ruimtelijke orde van Nederland 1789-1848' – werd een dichtbevolkt gebied door geregleerde woningbouw in een strakke ruimtelijke orde. De tijd dat de stratenplannen uit de Woningwet het openbaar gebied uitsneden uit het particulier domein ligt ver achter ons. De naoorlogse stedenbouw, ruimtelijke ordening en stadsvernieuwing maakten de stad tot een gedoogzone voor particuliere initiatieven, waar de overheid wist wat het algemeen belang vroeg en de middelen had om daarnaar te handelen. In het tijdperk van de stedelijke vernieuwing vloeit nog steeds veel overheidsgeld naar de steden, maar ontwikkelt beleid maken zich in de richting van 'co-makership' met marktpartijen.

Buiten de stad is vanouds het land. Het leverde voedsel, bouwmaterialen, brandstof en arbeidskrachten. Landbouw heeft jarenlang hoge prioriteit gehad in het beleid. Het trauma van de hongervinter versterkte de behoefte aan autarkie op het gebied van voedselvoorziening. Landbouwsubsidies hielden deze illusie in stand, ondanks toenemende buitenlandse concurrentie en beperkte productiviteitsstijging binnen het boerenbedrijf. Om de overschotten, die dit stelsel produceerde, in te dammen kwam er zelfs subsidie om landbouwgronden braak te leggen. Toch liet het ruimtelijk

beleid slechts mondjesmaat toe dat landbouwgrond voor niet-agrarische functies werd gebruikt. In het bijzonder geldt dat voor woningbouw. Zo werd de omvangrijke naoorlogse bouw zuinig verkaveld en vaak gestapeld, mede omwille van kostenbeheersing. De overheid werkte met een hiërarchisch planningsconcept, dat zou ook het draagvlak voor stedelijke voorzieningen garanderen. Zuinig ruimtegebruik werd bovendien wenselijk gevonden om ruimte voor toekomstige generaties open te houden.

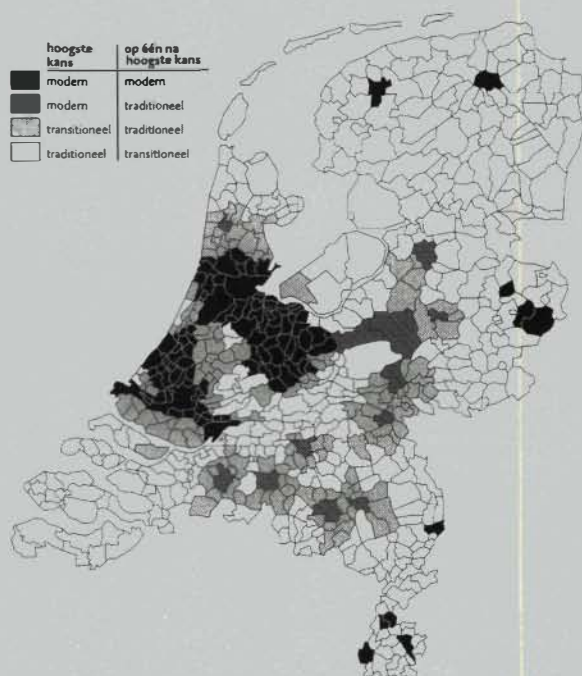
Geef ons de ruimte!

Het besteedbaar inkomen van veel Nederlanders is flink gegroeid. Daarmee stijgt ook de vraag naar ruimte om te wonen. Het aanbod op de woningmarkt reageert echter traag. Door het kleiner worden van huishoudens is de ruimteconsumptie per persoon binnen huis sterk toegenomen, maar aan de vraag naar meer ruimte rond het huis, en naar huizen op nieuwe plaatsen kan nauwelijks worden voldaan. De overheid distribueert de ruimte, en bovendien zitten de productieverhoudingen in de bouw lelijk in de weg. Vierkante meters toevoegen aan de kavels van individuele woningen levert voor partijen op de grondmarkt veel minder op dan omzetting van diezelfde vierkante meters in extra bouw kavels. Vinex-wijken zijn uitdrukking van deze dubbele zuinigheid.

Deze manier van bouwen komt onvoldoende tegemoet aan de vraag van huishoudens naar een kwaliteit van ruimte die past bij het leefpatroon dat zij wensen. Door veranderingen in arbeid en arbeidsparticipatie, mobiliteit en vestigingspatronen van bedrijven kan een aanzienlijke groep koopkrachtige huishoudens binnen een steeds groter gebied zijn woonplaats kiezen. In de woorden van Van der Knaap: het ruimtelijk schaalniveau van bindingen tussen huishoudens, werklocaties, voorzieningen en vrijetijdslocaties is hoger geworden. Uit het kaartje blijkt hoe uitgestrekt het gebied is geworden waarin overwegend huishoudens met een moderne levensstijl wonen.

En omdat grote gemeenten naar verhouding minder bouwen dan kleinere, zal dit spreidingspatroon van huishoudens nog verder ver-

Figuur 2.5 De relatieve kans op het voorkomen van een gekozen leefstijl

Uit: G.A. van der Knoop, 'Voorstudies WRR Stedelijke bewegingsruimte: over veranderingen in stad en land'.

sterkt worden. Uit gegevens van het CBS blijkt namelijk dat in 2000 en 2001 in gemeenten met meer dan 50.000 woningen 26,8 procent van de totale nieuwbouw in Nederland is gerealiseerd, terwijl in deze gemeenten 29,4 procent van de bestaande woningvoorraad aanwezig is.

Waarborgen publieke kwaliteit

Voor velen is het platteland in de eerste plaats het betere deel van de woningmarkt. Sanering in de landbouw brengt ruime boerderijen op de markt. Ook woonhuizen in kleine dorpen en kernen trekken mensen met een goed inkomen uit een steeds wijdere omgeving. Gevolg is dat de beeldkwaliteit van het Nederlandse platteland nivelleert van een cultuurlandschap met typische regionale verschillen naar een ruimtelijk gefragmenteerde luxe woonwijk met min of meer gestandaardiseerde modieuze producten. Hoewel er in kleinere kernen en dorpen dus niet minder wordt gebouwd dan elders in Nederland, vindt hier wel meer verdringing van 'eigen' woningzoekenden plaats door de relatief hoge prijzen van bestaande en nieuwgebouwde woningen. Een aantal van de boeren die blijven, zoekt verbreding van de bedrijfsvoering, zoals de zorgboerderijen. Zo raken stad en land op tot voor kort onbekende schaal met elkaar verweven. Het beeld van het land verandert ingrijpend en velen – vooral gevoed door een esthetische kijk op het platte-

land die dat in symbolische zin tot publieke ruimte maakt – hebben het gevoel dat deze mooie en betekenisvolle wereld wel eens zou kunnen verdwijnen. Deze *narrative of loss* strookt echter niet met de beleving van veel feitelijke bewoners van het platteland.

De geschetste maatschappelijke veranderingen die tot toenemende onderlinge verwevenheid leiden, maken het steeds ingewikkelder om de fysieke ruimte van stad en land vanuit één bepaald kader vast te beschouwen. Dat pleit voor rijksbeleid dat zich beperkt tot hoofdlijnen, en meer onzekerheden toelaat door vrijheid te geven voor regionale en lokale invulling en handhaving van beleid.

Sterker nog dan nu, zal de inrichting en de kwaliteit van de dagelijkse leefomgeving een lokale aangelegenheid worden. Maar zulk lokaal beleid heeft regionaal werkende effecten als het de woningmarkt raakt, en kan zelfs op nationale of internationale schaal betekenis hebben wanneer het gaat om de esthetische, recreatieve of ecologische waarde van diezelfde omgeving. Daarom hoort bij instrumenten voor lokaal omgevingsbeleid gewaarborgd te zijn dat hogere overheden bepaalde standaarden kunnen stellen voor inhoud en proces. Dan zijn tevens publieke kwaliteiten te garanderen, zoals de toegankelijkheid van terreinen en paden, en de beeld- en inrichtingskwaliteit. Als publiek te waarborgen kwaliteit zie ik bijvoorbeeld ook het versterken van de sociaal-ruimtelijke component bij de inrichting van Nederland, zodat nieuwbouwwoningen in verschillende prijssegmenten beter gespreid kunnen worden over potentiële woonlocaties in Nederland. Geen garantie voor sociale integratie, maar wel invulling van een 'ruimtelijk grondrecht' dat grotere verscheidenheid aan woonsituaties biedt voor alle groepen uit de bevolking, zowel op het land als in de stad. Ten slotte denk ik dat in de stedelijke vernieuwing het nodige van plattelandsvernieuwing geleerd kan worden. De ervaring met ruilverkaveling kan de weg wijzen voor stedelijke herverkaveling, zoals ook in Duitsland gebeurt. De plattelandsvernieuwing richt zich naar mijn indruk sterker op netwerkachtige oplossingen voor leefbaarheid dan op fysieke zaken, en concentreert zich meer op kansen en potenties van burgers dan op achterstanden. Dergelijke accenten zouden eveneens bij stedelijke vernieuwing zwaarder aangezet kunnen worden, in plaats van de planning vanuit het vastgoed die bij herstructurering van naoorlogse wijken nogal eens overheerst.

George de Kam, bijzonder hoogleraar 'Maatschappelijk ondernemen met grond en locaties' aan de Faculteit der Managementwetenschappen van de Katholieke Universiteit Nijmegen

Meer informatie: voorstudies WRR 'Stad en land in een nieuwe geografie; maatschappelijke veranderingen en ruimtelijke dynamiek' (nr. V112) en 'Stedelijke bewegingsruimte: over veranderingen in stad en land' (nr. V113), SDU Uitgevers Den Haag.

PAT-stellen:

HENK GOSSINK EN
PAUL VAN SOOMEREN

het Problematiseren, Analyseren en Thematiseren van problemen in de wijk

24

VITALE STAD DECEMBER 2002

De Deventer wijkaanpak beleefde in 2002 haar tienjarig bestaan. Reden voor de gemeente om de wijkaanpak te herijken. Een van de onderwerpen in het herijkingsdebat was de rol van de Deventer wijkaanpak als agendavormer: in welke mate slaagt de wijkaanpak erin de politiek bestuurlijke agenda van gemeente en instellingen te beïnvloeden? In dit artikel geven wij een indruk van deze discussie, voorzetten voor het versterken van de relatie tussen 'de wijk' en 'het bestuur' en een mogelijkheid voor 'gedualiseerde' raadsleden om wijkgericht werken te gebruiken als aanleiding om een eigen politieke agenda te vormen.

De Deventer wijkaanpak is bestuurlijk ontwikkeld vanuit het spanningsveld tussen liefde voor het vak en liefde voor de stad. Dat wil zeggen dat men enerzijds recht wilde doen aan het sectorale werk en de systeemwereld en anderzijds aan wijk- of gebiedsgerichte samenhang, de vraag van bewoners en aan de leefwereld. Bestuurders zouden zich moeten laten inspireren door deze spanning. Het organiseren van die spanningsvolle inspiratie vormt dan de bestuurlijke kern van de wijkaanpak. Daarbij gaat echter soms wel een en ander mis. In verschillende steden worden bezuinigingen – in Deventer bijvoorbeeld op speelplekken – verdedigd met het argument 'dat bewoners wel een beroep doen op het wijk- of bewonersbudget als ze een goede speelplek echt zo belangrijk vinden'. Daarmee is het wijkgerichte werken een reden geworden om juist niet naar bewoners te luisteren. Het bestuur stuurt niet bij, maar botst met de belangen van bewo-

ners, vertrouwend op de airbag van de wijkaanpak. In veel gemeenten heeft de betrokkenheid van maatschappelijke instellingen bij het wijkgerichte werken groteske vormen aangenomen. Zo is in Deventer het aantal convenantpartners in de loop der jaren toegenomen tot 23 verschillende partijen. Sommigen van hen opereren regionaal, anderen zijn in één wijk actief en weer anderen zou je zelforganisaties kunnen noemen. De inzet van deze partijen bij de wijkaanpak als totaal is moeilijk aan te geven. De grootste gemene deler van deze 23 partijen is leeg. Het stedelijke platform van maatschappelijke instellingen vervult zelfs een negatieve functie, omdat vooral de partijen van het eerste uur de incidentele samenkomst van alle convenantpartners ervaren als een 'Poolse landdag'. We zien hier een veelvoorkomend excus van het wijkgerichte betrekken van instellingen. Onder het mom van 'integrale aanpak' komen steeds meer partijen om

de tafel, waarbij de eigen verantwoordelijkheden achter een klamme deken van 'samen ervoor gaan' verdwijnt.

PAT-stellen

De manco's van de airbag en de integrale Poolse landdag maken de vraag actueel hoe gemeenten de bestuurlijke batterij – het spanningsveld tussen de beide liefdes – opnieuw kunnen opladen. Een van de antwoorden op deze vraag zoeken we in de agendavormende rol van de wijkaanpak. Deze rol bestaat uit de bijsturende werking die uitgaat van signalen van bewoners die terechtkomen op de agenda's van college, raad en maatschappelijke instellingen. De kunst is het signaal zo te formuleren dat verschillende partijen begrijpen dat ze iets kunnen en moeten bijdragen aan de oplossing van de gesignaleerde problemen. Wij zien drie afnemers voor agendavorming, namelijk de gemeentelijke organisatie, de raad en

een kopgroep van maatschappelijke instellingen.

Het grootste probleem met wijkgericht werken ontstaat daar waar de wijkaanpakkers botsen op de sectorale wereld van de vakdiensten. In de wijkaanpak worden snel en veel problemen gesignaleerd. Die problemen worden vervolgens op het bord van de 'sectoralen' gelegd met het verzoek een en ander, met liefde voor het vak, op te lossen. Van belang is dat wijkaanpakkers zich er goed van bewust zijn dat, na overdracht van een probleem aan de sectorale vaklieden, de verantwoordelijkheid ook daar ligt. Omdat het de wijkaanpakkers vaak te traag en te stroperig gaat en zij het resultaat vaak als onder de maat beschouwen, besluiten veel wijkaanpakkers 'om het dan maar zelf te doen'. Zij lijden aan 'het reddertjessyndroom'. Dit is een gevaarlijke en doodlopende weg.

Natuurlijk moeten de wijkaanpakkers ervoor zorgen dat elk gesignaleerd probleem op het bord van de sectorale vaklui komt. Liefst voor iedereen zichtbaar, bijvoorbeeld via een website (www.watdoetdegemeentexxxxxxmetmijnvraag.stad.nl). Daarbij kan de wijkaanpak nog de rol van bewaker vervullen: wordt het gesignaleerde probleem inderdaad opgelost binnen de termijn die daarvoor met de sectorale vaklieden is afgesproken?

Een en ander kan door de wijkambtenaren in een simpel systeemje worden bijgehouden, en daarbij zal men dan ongetwijfeld snel patronen zien. We noemen dit PAT-stellen: het Problematiseren, Analyseren en Thematiseren van de problemen die de wijkaanpak signaleert en op de sectorale borden van de vaklui legt.

De raad als Ideefix en opdrachtnemer

De gemeenteraad heeft in het duale bestel de rol van kadersteller en volksvertegenwoordiger. Vanuit deze rol ligt het

voor de hand dat de gemeenteraad de signalen gebruikt om haar eigen agenda op te stellen én om het beleid van de gemeente te toetsen. De goede volksvertegenwoordiger is dus niet het dorpshoofd uit Asterix en Obelix, dat zich op het schild laat heffen en daar voortdurend weer aflazert. Veel eerder speelt hij de rol van het hondje Ideefix, dat waaks en met alle zintuigen op scherp vroegtijdig onraad signaleert en dat onraad blaffend aanklaart.

In deze positie heeft de raad de rol van 'opdrachtnemer' die de bevolking de mogelijkheid biedt direct een opdracht te formuleren. Liefst een opdracht van een meer structurele aard zoals die uit het 'PAT-stellen' naar voren komt.

Agendavorming naar maatschappelijke instellingen is kansloos in een setting van een Poolse landdag. In plaats daarvan zou een beperkt aantal partners een kopgroep moeten vormen die zeer regelmatig bijeenkomt. In die kopgroep zouden bijvoorbeeld de gemeente, het opbouwwerk, de politie en corporaties vertegenwoordigd kunnen zijn. Deze kopgroep draagt de 'wijkagenda', zorgt voor bestuurlijke dekking van de aanpak van structurele problemen en geeft richting en impulsen aan de vernieuwing van de wijkaanpak. De vele andere betrokkenen kunnen plaatsnemen in het peloton dat op grotere afstand kan staan en minder vaak bijeenkomt.

De wijkaanpak zoals die in Deventer nu tien jaar draait – of gebiedgericht werken in het algemeen – kan een belangrijke rol spelen als agendavormer: de wijkaanpak kan signalen oppikken, die vervolgens op de agenda's van college, raad, gemeentelijke en maatschappelijke instellingen komen te staan om uiteindelijk sectoraal opgelost te worden. De wijkaanpak heeft in het nieuwe duale bestel een bondgenoot in de gemeenteraad, mits 'zelf redderen' en 'toedekken' wordt ingeruild voor 'blootleggen' en agenderen. De gemeente-

Bewonersopdracht aan de raad

Wij constateren: 'Probleem X'.

Wij vragen aan de gemeenteraad:

- bediscussieer het probleem met elkaar en met actieve partijen binnen de gemeente;
- formuleer gezamenlijk kansen en oplossingen;
- stel een plan van aanpak op;
- leg dit plan nog vóór de vaststelling in de raad voor aan de bewoners in de eerstvolgende wijkgesprekken.

Wij bieden als bewoners aan:

- een bijdrage in de vorm van activiteit A, B en C bij de maatregelen die onze instemming hebben;
- onze ervaringsdeskundigheid als bewoners.

raad – overal in den lande op zoek naar een eigen agenda – kan haar voordeel doen met de signalen die via de wijkaanpak naar voren komen.

Henk Gossink (Henk@Gossink.nl) is zelfstandig bestuurskundige. Paul van Soomeren (pvan-soomeren@dsp-groep.nl) is onderzoeker/adviseur en mede-oprichter van de DSP-groep (www.dsp-groep.nl). Zij waren in de periode 1992-1996 nauw betrokken bij de ontwikkeling van de Deventer wijkaanpak.

Het volledige evaluatierapport 'Herriking van de Wijkaanpak; Vertel mij een keer mijn lief, wat was er ook al weer zo leuk aan mij' van de gemeente Deventer is te downloaden van: www.deventer.nl/Dwn/Wijkaanpakherriking.pdf

Nieuwe partnerschappen van bedrijven en maatschappelijke organisaties

26

VITALE STAD DECEMBER 2002

In het Strategisch Akkoord van het kabinet-Balkenende is de nadruk gelegd op de eigen verantwoordelijkheid van mensen en organisaties met betrekking tot de kwaliteit van de leefomgeving. Daarmee borduurt de regering voort op initiatieven die in de jaren negentig van de vorige eeuw hebben geleid tot samenwerking tussen overheid, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties op een breed front van onderwerpen, waarbij sociale integratie een centrale doelstelling is. De samenwerkende partijen hebben aansluiting gevonden bij de ontwikkelingen op het gebied van maatschappelijk ondernemen. Met maatschappelijk ondernemen is de publieke verantwoordelijkheid niet verdwenen, maar heeft deze een andere invulling gekregen. Nieuwe vormen van samenwerking tussen publieke en private partijen moeten leiden tot een effectievere aanpak van de zich vooral lokaal manifesterende maatschappelijke problemen.

Ondanks de inmiddels jarenlange aandacht voor lokale partnerschappen staat deze vorm van publiek/private samenwerking (PPS) nog in de kinderschoenen. De urgentie van de verschillende maatschappelijke problemen maakt het wenselijk om te kijken hoe PPS op lokaal niveau verder gestimuleerd en gefaciliteerd kan worden. In een Europa-breed opgezet onderzoek onder de titel 'Building bridges for new social partnerships' is gezocht naar nieuwe rollen en vormen van samenwerking tussen overheid, profit- en non-profitsector. Deze samenwerking heeft tot doel het bevorderen van sociale participatie. De nieuwe samenwerkingsvormen kenmerken zich door diversiteit in de samenstelling en het streven naar wederzijds voordeel en concrete resultaten. Men participeert op basis van vrijwilligheid en vanuit een persoonlijke betrokkenheid. Thema's waarop men samenwerkt zijn de bevordering van werkgelegenheid, wijk- en buurtontwikkeling, gelijke kansen, onderwijs, gezondheidszorg en duurzaamheid.

In Nederland neemt met name het bedrijfsleven initiatieven tot samenwerking. De overheid blijkt vaak onvoldoende voorbereid om effectief op deze initiatieven te kunnen inspelen.

Het gaat erom dat gemeenten zich meer bewust worden van het potentieel aan mogelijke vormen van samenwerking met het bedrijfsleven en het maatschappelijke middenveld voor de aanpak

van de lokale sociale problemen. Daarvoor biedt het onderzoek 'Building bridges for new social partnership' van Angelika Münz aanknopingspunten in de neerslag van ervaringen in een achttal Europese landen, waaronder Engeland, Duitsland, België, Spanje en Hongarije. Hierna vatten we de beschrijving van partnerschappen in Engeland als voorbeeld samen.

In Engeland vormen nieuwe sociale partnerships de hoeksteen voor de modernisering van de overheid. Dat uit zich onder andere in het slechten van obstakels tegen samenwerking door het stimuleren van lokale partnerships en één-loketfuncties. Maar ook door het scheppen van een wettelijk kader, het nemen van beleidsinitiatieven zoals een actieplan voor wijkvernieuwing en het ontwikkelen van financiële instrumenten, zoals een buurtvernieuwingfonds. De versterking van de positie van *stakeholders* is eveneens een belangrijk aandachtspunt. Van de lokale overheid wordt nieuw commitment verwacht met partnerschappen voor herstructurering van de overheid. Dat biedt voor de lokale overheden mogelijkheden om op verschillende beleidsterreinen tot concrete samenwerking te komen.

Het bedrijfsleven heeft in Engeland een lange traditie in betrokkenheid bij de lokale samenleving. *Business in the Community* is een netwerk van ruim 650 bedrijven. Op basis van wederzijds profijt investeren ondernemers in sociale cohesie, onder meer door cofinanciering van bewonersinitiatieven, stimulering van vrijwilligerswerk onder het personeel, waarbij tevens managementondersteuning aan lokale verenigingen en organisaties wordt geboden.

De vrijwilligerssector in Engeland verzorgt een aantal maatschappelijke diensten. Daarover sluiten overheden contracten met vrijwilligersorganisaties, waarin ook de toenemende professionalisering en formalisering van vrijwilligerswerk de nodige aandacht krijgen. De beschrijving eindigt met twee *casestudies*, waarvan er één is gewijd aan het *London Business Education Network*. Dat is een koepel van 32 *business networks*, waarin bedrijven samen met de gemeente of deelgemeente, scholen en trainingsinstituten jonge mensen met een gebrek aan kennis en vaardigheden een nieuwe kans op vorming en onderwijs bieden. Daarbij willen zij een zoda-

nig niveau bereiken, dat deze mensen met kunnen instromen in een baan of zich als ondernemer kunnen vestigen.

'Building bridges for new social partnership, Final report of a European wide research on governmental initiatives with the private (for-profit and not-for-profit) sector for new social partners-

hips in civil society' van Angelika Münz is een uitgave van Community Partnership Consultants. ISBN: 90-803041-5-8. Een Nederlandse samenvatting is verschenen bij Community Partnership Consultants in Amsterdam. Telefoon: (020) 626 12 08. www.community-partnership.net

Regionale platforms arbeidsmarktbeleid

In het grotestedenbeleid is de regionale dimensie tot nu toe onderbelicht gebleven. Dat bleek onder meer uit de visitatieronde die vorig jaar heeft plaatsgevonden. Incidenteel werken steden wel samen met gemeenten in de regio, bijvoorbeeld bij de ontwikkeling van regionale bedrijventerreinen. Maar van een structurele aandacht voor de regio is nog maar in beperkte mate sprake. Voorbeelden als Parkstad Limburg en de Drechtsteden, waar gemeenten op een breed pakket van onderwerpen samenwerken, krijgen nog geen brede navolging. In een aantal gevallen lijkt er onvoldoende aanleiding om op het niveau van beleidsontwikkeling de handen ineen te slaan. De nieuwe structuur voor de uitvoering van werk en inkomen biedt de steden een kans om in elk geval de discussie over de relaties tussen stad en omgeving te voeren met zowel buur- als andere gemeenten in de regio over de opgaven waarvoor de stad is gesteld. Cap Gemini Ernst & Young heeft in opdracht van het ministerie van SZW de stand van zaken van Regionale platforms arbeidsmarktbeleid (RPA's) per juni 2002 beschreven. Met ingang van 1 januari 2002 is de wetgeving rond de operatie Structuur Uitvoering Werken Inkomen (SUWI) geïmplementeerd en zijn alle RPA's gerealiseerd. Deze platforms hebben geen zelfstandige bestuurlijke bevoegdheid, maar dienen als overlegorgaan met als doel de afstemming van lokaal en sectoraal arbeidsmarktbeleid op regionaal niveau. Het initiatief tot de oprichting van de RPA's is bij de gemeenten gelegd. Om maatwerk mogelijk te maken is aan de RPA's zelf overgelaten hun eigen doelstellingen en werkwijze te kiezen. In totaal zijn 27 platforms opgericht, waarin alle gemeenten deelnemen. De basisbezetting in de platforms vormen de gemeenten, de Uitvoeringsorganisatie Werknemersverzekeringen (UWV) en de sociale partners. Zij hebben de opdrachtgeversrol voor reïntegratie gekregen. Voor een bredere discussie over de arbeidsmarkt is het nodig dat met meer instanties afspraken kunnen worden gemaakt. Voor een aantal platforms was dat aanleiding om een breed pakket aan doelstellingen te kiezen dat het mogelijk maakt om tot een goede afstemming tussen regionaal economisch en werkgelegen-

heidsbeleid te komen. Dat gaf aanleiding om partijen als de Kamervan Koophandel, ROC's en provincie eveneens tot deelname uit te nodigen. Met de verbreding van het aantal deelnemers aan het platform neemt tevens de breedte van de doelstellingen toe. Onderwerpen als WAO-problematiek, onderwijsbeleid, zorgbeleid, economisch structuurbeleid en infrastructuurbeleid maken in een toenemend aantal RPA's deel uit van de doelstellingen. Ondanks deze verbreding blijft het arbeidsmarktbeleid de kern. Dat blijkt onder meer uit de nadruk die wordt gelegd op de analyse van arbeidsmarktgegevens. Ook het regionale bedrijfsleven hecht veel belang aan goede informatie over de regionale arbeidsmarkt, wat mede verklaard kan worden uit de krapte op de arbeidsmarkt die is ontstaan voor diverse beroepsgroepen.

De meerwaarde van de RPA's ligt in hun netwerkfunctie in de regio's. In sommige RPA's lijkt, vanwege de wil om alles goed te doen, een tendens te ontstaan tot een overmaat aan overleg. Soms bestaat teveel aandacht voor de structuur en te weinig voor concrete resultaten. Van werkgeverszijde is de wens te kennen gegeven om de discussie in de RPA's zoveel mogelijk te richten op resultaatgerichte afspraken tussen partijen, en niet oeverloos te blijven hangen in structuurdiscussies waarin de mate van representatie domineert. In geval van een concrete visie over de ontwikkeling van de regionale economie en de daarmee samenhangende wenselijke arbeidsmarkt kan meerwaarde bereikt worden voor de regionale economie en een betere aansluiting van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. Op deze wijze kunnen de RPA's daadwerkelijk een bijdrage leveren aan de regionale afstemming van beleid van zowel de publieke als de private partners in de regio.

'Nadere informatie over 'Regionale platforms arbeidsmarktbeleid; Stand van zaken juni 2002' is een uitgave van Cap Gemini Ernst & Young. Het is te bestellen bij het Steunpunt RPA (tjansen@mins-zw.nl) of bij CGE&Y (peter.van.eekert@cgey.nl).

Vooruit met stedelijke herstructurering:

Drie maal differentiëren

GERBEN HELLEMAN EN
VINCENT SMIT

28

VITALE STAD DECEMBER 2002

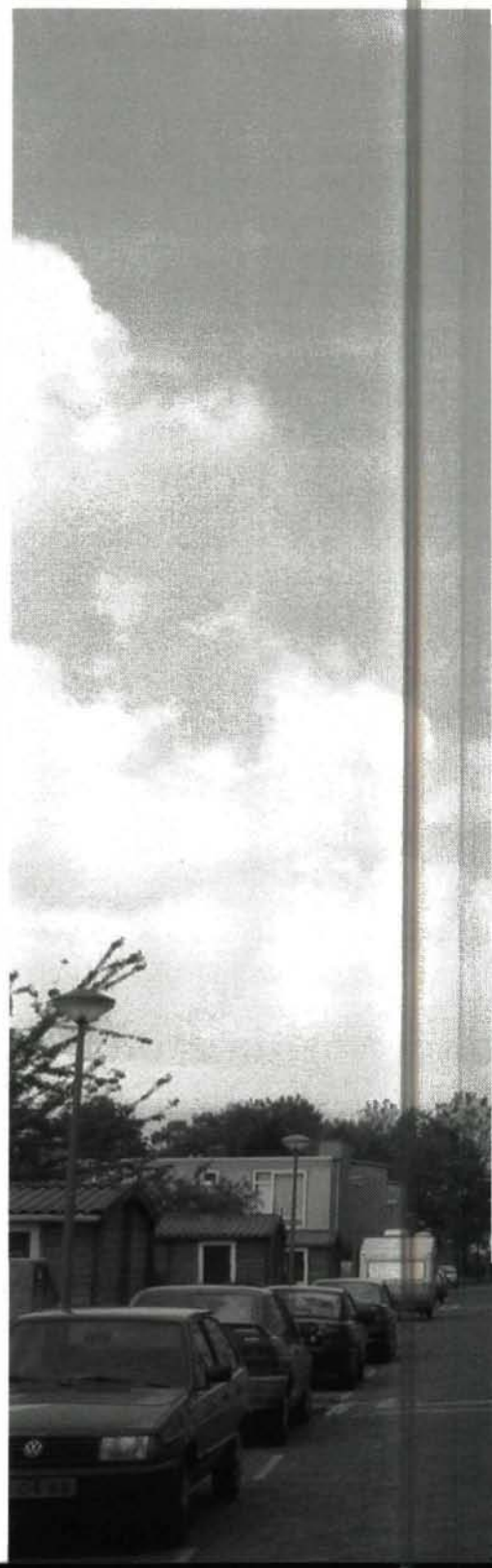
Het schiet nog niet erg op met de stedelijke herstructurering. Stagnatie is een veel gebruikt woord. De rijksoverheid is sterk gericht op het realiseren van grote aantallen van sloop en verkoop van huurwoningen en op tempo maken. In 'Haasten en onthaasten in de stedelijke herstructurering' adviseert de VROM-raad een andere insteek met meer differentiatie in aanpak, product en urgentie.

De voortgang van de herstructurering van stadswijken staat ter discussie. Daarbij hebben velen het slechts over de snelheid en niet over de inhoud en de aanpak. De discussie over de stagnatie kan niet los gezien worden van de hoge rijksambities. Lage ambities worden immers zelden met stagnatie geconfronteerd. Alhoewel later bijgesteld, zijn de ambities uit de Nota 'Mensen, Wensen, Wonen' van december 2000 voor het ministerie van VROM het uitgangspunt voor deze discussie. Dat het programma uit de Nota Wonen ambitieus is, blijkt uit een vergelijking met de realisatiecijfers van het recente verleden. De rijksambities liggen namelijk veel hoger dan wat in de praktijk wordt gerealiseerd, bijvoorbeeld 150 procent bij sloop en maar liefst 230 procent bij verkoop! Deze ambities weerspiegelen het groeioptimisme dat bij het schrijven van de Nota Wonen opgeld deed: elk jaar twee procent economische groei en een

grote wens naar kwaliteit en naar koopwoningen.

Wanneer bescheidener streefcijfers op lokaal niveau het uitgangspunt zijn, is niettemin ook vertraging zichtbaar. Verschillende redenen worden genoemd, zoals de onzekerheid bij partijen om te investeren, het ontbreken van het juiste instrumentarium bij gemeenten en de procesarchitectuur: wie doet wat en wanneer? Daarbij is de herstructurering een leerproces en men zit nu in de fase van het opstarten. De nieuwe manier van werken – integraal, sectoroverstijgend, vraaggericht en met andere partijen – vergt veel tijd: 'Wie geen lange adem heeft, moet niet aan stedelijke vernieuwing beginnen.'

Daarbij komt dat de stedelijke herstructurering nu gestalte moet krijgen in heel andere omstandigheden dan in de Nota Wonen werd aangenomen. De woningmarkt is vandaag de dag veel meer gespannen, de conjunctuur is neergaand en de inkomens-

perspectieven zijn veel minder rooskleurig. Deze situatie op de woningmarkt en de veranderende conjunctuur dwingt tot een andere aanpak. Niet vertrekken alsof de wijk een schone lei is, maar denken vanuit het bestaande, de mogelijkheden van de wijk actief benutten en van onderop met een veel breder repertoire aan ingrepen te werk gaan. Dit alles komt

neer op drie vormen van differentiatie in de stedelijke herstructurering: in aanpak, in product en in urgentie.

Adequaat knelpunten aanpakken

Betekenen de veranderende marktomstandigheden en de benodigde incubatie-

tijd op lokaal niveau nu dat er geen haast is geboden? Geenszins, maar de kwantitatieve sturing van bovenaf zit een op de kwaliteit beruste aanpak in de weg. Alleen maar nadruk op 'tempo-tempo' leidt de aandacht af van waar het werkelijk om gaat. Het is niet interessant of overal in Nederland in een gestelde tijdseenheid een evenredig portie aan

Bron: KEI kenniscentrum stedelijke vernieuwing

Met een gedifferentieerd nieuwbouwprogramma kan men op de regionale markt tekorten aan specifieke typen woningen veel adequater aanpakken

herstructurering plaatsvindt. Het uiteindelijke doel, een kwaliteitsslag, vraagt per locatie om maatwerk, om differentie in de aanpak. Daarbij kan men rekening houden met locatiespecifieke kenmerken en de wensen van de bewoners, zodat er sprake is van bottom-up sturing. In de ene situatie leidt dit tot fysieke, in de andere tot vooral sociale of economische ingrepen. Het Rijk stuurt daarbij sterk op maatregelen aan de woningen, terwijl veel van de problemen buiten de woningvoorraad liggen. Zoals op het vlak van de leefbaarheid en de woonomgeving onder het motto 'schoon, heel en veilig'. Er is dus een groter palet aan ingrepen nodig, zowel binnen als buiten de fysieke pijler. Hiermee kan men adequater inspelen op de wensen van de bewoners, zodat zij niet uit hun wijk worden verdrongen, maar hun binding met hun leefomgeving juist sterker wordt.

In de te herstructureren wijk moet méér mogelijk zijn dan alleen doorexploiteren, verkopen of slopen. Er is een groot repertoire aan ingrepen nodig, dus is ook differentiatie in producten geboden. Veel partijen, betrokken bij bouw en beleid, menen dat bij een spanning op de woningmarkt de voortgang van de herstructurering vooral gebaat is bij een accent op dure woningbouw op de Vinex-locaties. Dan zou doorstroming op gang komen, waardoor in de bestaande woningvoorraad de minst gewenste woningen leegkomen die vervolgens gesloopt kunnen worden. Dit eenzijdige nieuwbouw- en doorstromingsdenken helpt ons niet veel verder. Veel doorstroming, uitgelokt door dure nieuwbouw, bereikt nooit de onderkant van de markt. Doorstroming is niet verkeerd, maar we moeten meer denken aan doorstroming over veel sporen dan alleen het spoor van duur naar goedkoop. Met een nieuwbouwprogramma dat gedifferentieerd is naar typen, prijsklassen, eigendomsvorm en smaak kan men veel nauwkeuriger de

knelpunten aanpakken op de regionale markt: de tekorten aan ouderenwoningen, aan grote woningen voor gezinnen met lage inkomens en aan woningen die ruimte bieden aan andere dan gangbare leefstijlen. Er wordt in dit geval meer gedacht vanuit de bestaande woningvoorraad en de toegevoegde waarde van nieuwbouw dan vanuit nieuwbouw en het 'leegtrekken van gedateerde oudbouw'.

Zwaarder uitvoeringsregime

Het relativeren van 'tempo-tempo' moet niet leiden tot negeren van situaties waar de urgentie van een aanpak groot is. Er is meer differentiatie in urgentie en fasering nodig: in haasten en onthaasten. Er zijn gebieden waar een snelle herstructurering noodzakelijk is, maar er zijn ook gebieden waar het allemaal wat langzamer kan. Op nationaal niveau moet daarom onderscheid worden gemaakt tussen enkele

tientallen prioriteitswijken enerzijds en overige wijken anderzijds. In de prioriteitswijken moet een apart en zwaarder uitvoeringsregime worden geïnstalleerd. Het inzetten van extra financiële middelen in deze wijken is noodzakelijk. Met subsidie van ISV alleen schiet het niet genoeg op. Voor deze wijken is het goed een Investeringsmaatschappij Stedelijke Vernieuwing (IMSV) op te richten, die behalve middelen van de rijksoverheid ook geld uit de corporatiesector betreft. Corporaties met een forse vermogenspositie en een kleine herstructureringsopgave worden op deze manier betrokken bij de nationale herstructureringsopgave. Dit kan door ze de mogelijkheid te bieden om te investeren in de eigen opgave of – onder nadere voorwaarden – van een andere corporatie, door het kopen van aandelen van de Investeringsmaatschappij of door een verplichte heffing te betalen. Zo blijft het maatschappelijk vermogen van de corporaties bestemd voor de opgave van verbetering van de woonkwaliteit.

In de overige wijken is het juist mogelijk en gewenst om meer procesmatig en gefaseerd te werk te gaan. Het ISV-budget kan heel goed werken als stimulant. Het kan ook veel meer op regionaal in plaats van landelijk niveau worden weggelegd, waardoor enige ontspanning kan optreden in de veelvoud van prestatievereisten, monitoring en evaluatie op rijksniveau.

Gerben Helleman (onderzoeksinstituut OTB - TU Delft) en Vincent Smit zijn respectievelijk als extern projectmedewerker en als projectleider betrokken geweest bij de totstandkoming van het advies van de VROM-raad.

'Haasten en onthaasten in de stedelijke herstructurering', advies van de VROM-raad, Den Haag, november 2002. Te bestellen via 070-3391505 of via www.vromraad.nl

KEI kenniscentrum stedelijke vernieuwing verzorgt voor Vitale Stad de nieuws en agendarubriek. Meer informatie over de verschillende items kunt u vinden op de KEI website: www.kei-centrum.nl. Suggesties voor activiteiten en publicaties over stedelijke vernieuwing en leefbaarheid kunt u mailen naar: info@kei-centrum.nl.

NIEUWS

VRM-raad: 'haasten' en 'onthaasten' nodig in de stedelijke herstructurering

Stedelijke herstructurering staat overal hoog op de agenda, maar er zijn grote verschillen tussen en binnen de steden. Daarom is er een op de wijk toegesneden aanpak nodig. Ook het tempo van de aanpak moet hierin passen. In sommige gebieden is de herstructurering van de woningvoorraad een urgente zaak, in andere gebieden gaat het meer om aanpak van de sociaal en economische problemen. Niet alles kan en moet tegelijkertijd. Waar wel urgentie is, moet het Rijk met de corporaties fors investeren. De VRM-raad adviseert om een Investerings Maatschappij Stedelijke Vernieuwing op te richten voor risicodragende investeringen en het aanwijken van vijftig prioriteitswijken. Aanvullend kan met herstructureringszones en een specifiek fiscaal instrumentarium de herstructurering worden bevorderd.

www.vromraad.nl

Bouwproductie: tempo met regels

De bestaande wet- en regelgeving maakt het gemeenten lastig om de vaart in bouwprocessen te houden. Door verschillende en langdurige procedures die moeten worden doorlopen, daalt het tempo in de bouw. Ruimtelijke ordening, milieu en ecologie, archeologie, stedelijke vernieuwing, grond-

verwerving zijn beleidsterreinen met daaraan gekoppeld verschillende vergunningen en bezwaar- en beroepsmogelijkheden. De regelgeving is nauwelijks geïntegreerd en werken tegen de verschillende belangen in, wat de nodige vertraging oplevert. Gemeenten willen het tempo graag opschroeven, maar zijn niet de enige partij die versnelling kan bewerkstelligen. In de brochure 'Tempo met regels!' roept de VNG het demissionaire en komend kabinet en de Tweede Kamer op om spoed te zetten achter maatregelen die het bouwproces ten goede komen. Om de bouwproductie te versnellen heeft de VNG acht oplossingen voorgesteld.

www.vng.nl

Stellingname Nationaal Ruimtelijk Beleid

De bakens in het nationaal ruimtelijk beleid worden verzet. Minder regels en meer ruimte voor ontwikkeling, een sterkere positie van de provincies, realistische doelstellingen voor bouwen in stedelijke gebieden, meer mogelijkheden om woningen te bouwen voor de eigen bevolking in plattelandsgemeenten, sterke steden en een beter samenhangende uitvoering van het rijksbeleid. Dat zijn de boodschappen van de Stellingnamebrief Nationaal Ruimtelijk Beleid. De huidige Vijfde Nota en het Tweede Structuurschema Groene Ruimte zullen worden geïntegreerd in de Nota Ruimte.

www.minvrom.nl

Het platteland dreigt te verdwijnen

De Raad voor het Landelijk Gebied constateert in het advies 'Voor boeren, burgers en buitenlui' dat op het platteland een geleidelijke, maar ingrijpende ontwikkeling gaande is: voedselproductie maakt steeds meer plaats voor wonen, werken, natuur en recreatie. Het platteland – van oudsher de tegenhanger van de stad – dreigt hierdoor te verdwijnen, zowel in ruimtelijke als in sociaal-culturele zin.

Ruimtelijk uit zich dit in versnippering en verrommeling. In sociaal-culturele zin ontstaat een wereld van beleving, waarin activiteiten los komen te staan van hun historische, sociale en culturele verband. De raad vindt verder dat een aparte sociale en culturele agenda voor het landelijk gebied moet worden opgesteld.

www.rlg.nl

Kwalitatieve WoningRegistratie 2000

De Kwalitatieve WoningRegistratie (KWR) 2000, de peiling van de woonkwaliteit door inspecties en bewonersenquête, toont aan dat er nog een forse inspanning nodig is van gemeenten, woningcorporaties en marktpartijen om de kwaliteit van de stedelijke woonomgeving te verbeteren. Veel bewoners van voormalige stadsvernieuwingsbuurten zijn ontevreden over de verloeding van hun omgeving en de daarmee samenhangende (gevoelens van) onveiligheid. De bouwtechnische kwaliteit van de woningvoorraad is de afgelopen tien jaar aanzienlijk verbeterd, waarmee de stadsvernieuwingsdoelstellingen zijn gehaald. De uitkomsten van de KWR bevestigen nog eens de noodzaak om ook te investeren in de woonomgeving en de openbare ruimte in probleemwijken.

www.minvrom.nl/kwr

Gemeenten stimuleren initiatieven van burgers

Steeds meer gemeenten vragen hun inwoners met plannen te komen om de leefbaarheid in buurt en stad te vergroten. In Breda zijn dit jaar al ruim honderd voorstellen van bewonersgroepen ingediend in het kader van de campagne 'Hart voor je buurt'. De aanschaf van een tafeltennistafel of de organisatie van een kerstviering zijn voorbeelden van deze kleinschalige buurtinitiatieven. Den Haag gaat, naar Duits voorbeeld, plannen en voorstellen ingediend door burgers

opnemen op de agenda van de gemeenteraad. De voorstellen op buurt, wijk of stadsniveau moeten concreet en goed gemotiveerd zijn en ondersteund door een minimum aantal inwoners.

www.breda.nl en www.denhaag.nl

AGENDA

Studiedag Recente ontwikkelingen in het wonen 2002

10 december 2002, Aula TU Delft
Congres waarbij de belangrijkste en nieuwste ontwikkelingen op het gebied van de volkshuisvesting aan de orde komen. Thema's: Ontwikkelingen op de markt van koopwoningen; recente ontwikkelingen in de woningvraag; aanbod van nieuwe woningen; de ontwikkeling van corporaties tot brede woonmaatschappijen en samenwerking op lokaal niveau.

www.otb.tudelft.nl

Symposium Bouwprognoses 2002 - 2007

10 december 2002, Fortis

Auditorium, Utrecht

De overheid wil zo gunstig mogelijke randvoorwaarden scheppen voor de bouwproductie door het aanstellen van aanjaagteams, een kritische beoordeling van de procedures en meer ruimte in het buitengebied. De uitvoering van deze beleidstema's staan centraal tijdens dit symposium. Reacties worden gegeven door wetenschap en marktpartijen.

www.rostra.nl

NIROV Eindejaarsdebat 'Wonen in leefstijl'

13 december, De Rode Hoed, Amsterdam
Het Eindejaarsdebat van het NIROV Netwerk Bouwen en Wonen staat dit jaar in het teken van leefstijlen. Wat is de toegevoegde waarde van de kennis over leefstijlen? Hoe ver-

taal je gegevens over leefstijlen naar concreet woonbeleid? Wat is de betekenis van leefstijlen voor de beleidsontwikkeling? Onderzoekers, bestuurders, marktpartijen en jonge vakgenoten met elkaar in debat.

www.nirov.nl

Cursus Belvedere op de werkvloer Bergen op Zoom

9 januari 2003, Bergen op Zoom

Cursus waarin cultuurhistorie in relatie tot ruimtelijke inrichting centraal staat. De cursus behandelt de 'strategie behoud voor ontwikkeling'. Deze strategie heeft tot doel de kwaliteit van de ruimtelijke inrichting te verbeteren en de regionale of lokale identiteit te versterken door cultuurhistorie te betrekken bij ruimtelijke vraagstukken en omgekeerd.

www.belvedere.nu

Congres Het Landelijk Gebied van de Toekomst

29 januari 2003, Muis Sacrum, Arnhem

Het landelijk gebied in Nederland staat volop in de belangstelling. Steeds meer agrarische functies verdwijnen en worden vervangen door nieuwe economische dagers, zoals zorg en landbouw, agrarisch natuurbeheer, groene en blauwe diensten en recreatie. Congres over deze nieuwe ontwikkelingen in het landelijk gebied. Ministerie van LNV, het Landbouw Economisch Instituut, LTO, Stichting Natuur en Milieu, Steunpunt Zorg en Landbouw en leden van de Tweede Kamer praten samen over de optimale inrichting van het landelijk gebied in de toekomst.

www.sbo.nl

COLOFON

Vitale Stad

Vitale Stad, vakblad voor stedelijke vernieuwing en leefbaarheid, verschijnt 10x per jaar. Het vaktijdschrift bericht als enige over de fysieke, sociale en economische thema's van het grotestedenbeleid. Het is een onmisbaar tijdschrift voor beleidsmakers van overheden, bedrijven en instellingen die op het gebied van stedelijke vernieuwing en leefbaarheid een vooraanstaande rol spelen.

Jaargang 5, nummer 10 2002

Aan de totstandkoming van deze uitgave is uiterste zorg besteed. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen gegevens houden zij zich gaarne aanbevolen.

Redactie

T. van den Klinkenberg (hoofredacteur)
K. Neeffjes (eindredacteur)
E. Agricola, A.A. van Duijn, W.G. Giezeman,
T.J.A. Hagendoorn, A. Ouwehand, M. Sjerps,
C. Veldhuijsen

Uitgever van Reed Business Information bv Uitgeefgroep Elsevier Overheid

Postbus 16500
2500 BM 's-Gravenhage
Tel. 070 - 441 50 00
Fax 070 - 441 59 00

Uitgever

J. Stoffer, 070 - 441 51 78

Bureau redactie

C. van Eekeren, 070 - 441 51 51

Advertentie-exploitatie

I. Emeh, 070 - 441 51 47

Abonnementen

Elsevier bedrijfsinformatie bv
Afdeling klantenadministratie
Postbus 808
7000 AV Doetinchem
Tel. 0314 - 35 83 58
Fax 0314 - 34 90 48
E-mail klantenservice@ebi.nl

Binnenland € 119, meeleesabonnement:
2 of meer exemplaren op één adres € 43,
losse nummers € 15. Opzeggingen voor
1 november van de lopende jaargang (schriftelijk).

Kijk ook eens op www.vitalestad.nl

Uw opgegeven gegevens kunnen worden gebruikt voor het toezenden van informatie en/of speciale aanbiedingen door Reed Business Information en speciaal geselecteerde bedrijven. Indien u hiertegen bezwaar heeft, stuurt u een briefje naar Reed Business Information bv, t.a.v. Adresregistratie, Postbus 808, 7000 AV Doetinchem.

© Auteursrecht voorbehouden

Alle advertentiecontracten worden afgesloten conform de regelen voor het Advertentiewezen gedeponeerd bij de rechtbanken in Nederland. Een exemplaar van de regelen voor het Advertentiewezen is op aanvraag kosteloos verkrijgbaar.

ISSN 1387-2397

uitgeversverbond

Groep uitgevers voor
vak en wetenschap